

KULTÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.,
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Časopis vychádza s finančnou
podporou Otvorenej akadémie*

otvorená
akadémia

HLAVNÁ REDAKTORKA
Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA
Adriana Ferenčíková, Robert
Hammel, Renáta Hlavatá, Ingrid
Hrubaničová, Martin Chochol,
Bronislava Chocholová, Ján Ka-
čala, Natália Kolenčíková, Ľubor
Králík, Jana Levická, Sibyla Mis-
lovičová, Lucia Molnár Satinská,
Slavomír Ondrejovič (čestný
člen), Judita Páleníková, Iveta
Vančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
811 01 Bratislava, Panská 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA – ROČNÍK 59 – 2025 – ČÍSLO 5

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- ŽIGO, Pavol: Predsavzatia a skutoč-
nosti v diele Ľudovíta Štúra..... 257
PIATKOVÁ, Kristína – STANKOVÁ,
Mária: Slovné spojenie *sivá/šedá* zóna
v slovenských online médiách..... 265

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- Nádoby na jedlo v Gemerí. S. Ondrej-
číková 278

ROZLIČNOSTI

- Význam športového termínu *libero*.
I. Ripka..... 291
Webový korpus slovenčiny *ARANE-
UM + HPLT + FineWeb2*. R. Gara-
bík 292

SPRÁVY A POSUDKY

- Výnimočné a komplexné syntetické
dielo o skladbe slovenského jazyka.
F. Ruščák 298
Niektoré tajomstvá slovenčiny odhale-
né. P. Jakubek 302

SPYTOVALI STE SA

- Svalovica a svalovka*. J. Páleníková . 318

- PRIPOMÍNAME SI..... 320

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 59, 2025, č. 5 (30. 10. 2025). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis vychádza s finančnou podporou Otvorenej akadémie. Hlavná redaktorka PhDr. Sibiľa Mislovičová. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 12 €, jednotlivé čísla 2 €. Rozširuje, objednávkami a predplatnými prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812826. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202 Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i., Bratislava
© Matica slovenská, Martin
Výtlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2025

Cena 2 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Predsavzatia a skutočnosti v diele Ľudovíta Štúra

PAVOL ŽIGO

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The author of the paper goes back to the substance of Štúr's codification in the year 1846 and on the background of general historical and mainly linguistic works about Štúr's movement looks for connections between interlinguistic and extralinguistic reasons of the miscarriage of the original codification. The author deals with Štúr's change of conservatism in the range of standard language, mainly of this form and structure, and with reasons which led to the change of the original codification.

Keywords: codification, confession, perspective, prototype of the language

Okrúhle jubileá sú pravidelnou príležitosťou hľadania významu a spoločenského prínosu či životných peripetií a zápasov významných osobností v konkrétnej spoločenskej, historickej či politickej situácii a odhaľovania ďalších skrytých zákutí ich života a činnosti. Hľadanie nových fenoménov v ďalších a ďalších jubilejných medailónoch poskytuje aj možnosť istej re-interpretácie alebo vedie bádateľov na krehký ľad, ktorý nemusí byť až taký

ORCID 0000-0003-3679-8491

krehký, ako sa navonok zdá, najmä ak dokážeme prekonať hranice už poznaného a venovať sa aj detailom, o ktorých v minulosti „nebolo zvykom“ hovoriť či písať. Do rovnakej polohy spadajú aj riadky tohto príspevku, ktorý je pripomenutím 210. výročia narodenia Ľudovíta Štúra, významnej osobnosti nášho národného, politického, spoločenského a jazykovedného diania tridsiatych až päťdesiatych rokov devätnásteho storočia. V januári 2026 si takisto pripomenieme 170. výročie jeho predčasného úmrtia.

Vo vzťahu s kodifikáciou spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom jazykovom základe sa na pozadí národnostnej problematiky a interpretácie revolučných rokov 1848/1849 a porevolučného vývinu do ústania dostalo Štúrovo vnútorné mentálne napätie medzi funkčnou podobou tejto novej kodifikácie a tradíciou jazyka používaného v prostredí, z ktorého sám vzišiel, v ktorom vyrastal a v ktorom sa formovali začiatky jeho duchovného vedomia. Od začiatku však v ňom boli latentné prvky cudzosti jazyka používaného v nekonfesionálnej komunikácii evanjelikov a aj kodifikovaná podoba, rozvíjajúca sa už niekoľko desaťročí v konfesionálne odlišnom prostredí – bernolákovská slovenčina. Toto napätie a potrebu jednotnej podoby spisovného jazyka vyjadril Ľ. Štúr (Štúr, 1846a, s. 70) vo svojej práci *Nárečja slovenskuo* slovami: „*Dokiaľ buďe medzi nami toto rozčesnutja trvať, dotiaľ buďe život náš len trhaňina, dotiaľ sa budú o nás protivníci oťjerat' a nám v najšlechetnejších prácach prekážat', dotiaľ sa nepostavíme ako Slováci a zo života nášho pospolitjeho nič ňebud'e. Prestat' teda musí toto rozčesnutja a nastat' musí bratskuo spojeňja. Či je ňje pravda, že sme sa do teraz s bratmi našimi katolíckimi jeden druhjeho straňili...*“ Zvýšenie napätia spôsobil výnos z r. 1832 o cielenej maďarizácii slovenského obyvateľstva po nástupe grófa K. Zaya do funkcie generálneho inšpektora evanjelickej cirkvi. K. Zay vyhlásil úplné pomadženie slovenských evanjelikov v Uhorsku ich spojením s kalvínmi v únii. Toto rozhodnutie bolo paradoxom nielen zo spoločenského hľadiska, ale zvyšovalo napätie z hľadiska základného atribútu reformácie – zrozumiteľnosti kázaného slova v materinskom jazyku. Okrem konfesionálneho nadobudol tento Zayov čin celkom prirodzene mimoriadne intenzívny nadkonfesionálny rozmer.

Rozpory historickej, spoločenskej, politickej, národnostnej, konfesionálnej a jazykovej povahy boli spúšťacím mechanizmom zmien. Umocňovali ich nové nároky na jazyk – živý jazyk s dominanciou ústnej slovesnosti,

národných dejín, veď nastupoval romantizmus. Druhým – skrytým – fenoménom sa stal vplyv Heglovej filozofie na myslenie formujúcej sa mladej generácie vzdelancov a vo vzťahu k spomenutej snahe pomáhať arčovania slovenských evanjelikov mal ten význam, že dovtedajšie uhorské protestantské duchovenstvo vychádzalo z Kantovej filozofie, podľa ktorej je šťastie človeka na súhre medzi prírodou, prianiami človeka a jeho rozumovou vôľou. Človek nebol kreatívnou príčinou prírody, sám si nemohol zaistiť šťastie, ale mravný zákon vyžadoval mravnosť, preto bolo potrebné domáhať sa existencie príčiny celej prírody, ktorá by spájala šťastie i mravnosť a umožnila by ich zosúladienie aj pre mravného činiteľa. Kant tvrdil, že svojím mravným konaním človek potvrdzuje Božiu existenciu. Georg Wilhelm Friedrich Hegel ako absolútny idealista proklamoval absolútnu totožnosť bytia a myslenia a tvrdil, že skutočnosť sa vytvára vedomím, duchom a že prírodné aj duchovné bytie je štádiom vývoja ducha. V prvom štádiu človek ešte nepozná details o sebe samom (uvedomuje si existenciu v najjednoduchšej rovine), v druhom štádiu človek začína objavovať sám seba, a tým sa sám sebe odcudzuje (niečo nové, nepoznané sa rozdeľuje na „ja pozorujúce“ a „ja pozorované“) a v treťom, syntetizujúcom štádiu sa odcudzovanie mení na sebaopoznanie a človek sa zmieri sám so sebou. Podstatu týchto filozofických myšlienok transformoval L. Štúr aj do postulovania prototypu nového spisovného jazyka obsahujúceho jeho diferenciacne a dištingtívne znaky s predpokladom, že ide o jeho funkčnú podobu z hľadiska jeho používateľov aj postavenia v rámci slovanských jazykov. Štúrov intelekt tu prekonal náboženskú transcendentálnosť a aj konfesiónálny vzťah k bohoslužobnému jazyku – biblickej češtine. V krátkom čase však táto koncepcia paradoxne narazila na síce konzervatívnu, ale konfesiónálne a aj kantovskou tradíciou posilnenú integračnú funkciu biblickej češtiny: J. Kollár v liste zo 7. januára 1846 obvinil L. Štúra z narušania slovanskej svornosti: „... je li ten nesvorný, kdo třístoletau cestau i dále w pokoji pokračowati chce a radí, čili ten, kdo od té staré cesty i sám odskakuje i jiné k tomu swádí a táhne? Tropíli ten nesvornost, kdo pracuje na sjednocení a spoludržení, na lásce, na přátelském spojení a žití; čili ten, kdo pracuje na různění, trhání, rozdrobování, na rozsvívání, s nimiž nás swazkem krwe i řeči sám bůh sjednotil?“ (Ambruš, 1954, 134). Evanjelický farár J. Kollár, pôsobiaci ako kazateľ v Pešti (neskôr na univerzite vo Viedni), upozornil Štúra v čase vzniku nového spisovného

jazyka na potenciálny konflikt v oblasti liturgického jazyka evanjelikov. Na obranu biblickej češtiny v tejto role uverejnil výzvu k odporcom Štúrovej slovenčiny: „*wy všickni nyní ještě žijící duchovní a kněží, kteří we chráměch w biblické řeči kázete a katechisujete..., slyšte popravný ortel swůj od pana Štúra: wy jste dle něho jen pohlcowatelé a bořitelé života vlastního kmene.*“ (tamže, s. 140) Ďalšie časti Kollárových myšlienok v zborníku *Hlasové* obsahujú množstvo invektív na adresu Ľ. Štúra (*podle tohoto nowého, neslýchaného ewangelium, běda! Běda Wám samému, pane Štúre! Wy sám ste wětew pod sebau uťal, Wy sám ste hůl nad vlastní hlawau zlámal...* /tamže, s. 142/).

Ľ. Štúr už 20. mája 1846 označil Kollárov príspevok v liste A. Sládkovičovi za „infámnu slovenčini pohanu“ a vyzval všetkých zástancov štúrovčiny na jej verejnú obranu a na aktívny odpor proti názorom prezentovaným v spise *Hlasové*... V citovanom liste A. Sládkovičovi z 20. 5. 1846 Ľ. Štúr píše, že ... *bi sa už naši mali tjež opásat mečem pravdi... za drahí život kmena nášho* (tamže, s. 144).

Vystúpenia Ľudovíta Štúra na uhorskom sneme boli ambíciou, cieľenou snahou o adekvátne spoločenské, politické, národnostné, jazykové postavenie Slovákov, mierili k prijateľnému optimu (podrobnejšie pozri Škvarna, 2015, s. 87). Vývin udalostí výrazne ovplyvnila revolúcia rokov 1848/1849 s dôsledkami, ktoré viedli k inému uvedomovaniu si slovanskej jednoty a z nej vyplývajúcich kompromisov: došlo ku konfliktu s ambíciami, ktoré Ľ. Štúr deklaroval pri kodifikácii jazyka v r. 1846. Reakcie na pôvodné uzákonenie spisovnej slovenčiny, spoločenský vývin po revolúcii 1848/1849 a v nemalej miere aj jazyková situácia poukázali na potrebu upraviť niektoré pôvodné znaky jazyka. Postoj Štúrovej generácie k podobe kodifikovaného jazyka ovplyvnila aj zmena spoločenskej situácie: na jazyk sa začali klásť nové nároky. Ich podstata vyplývala z prehodnotenia pôvodných kritérií a čiastočne z nového postavenia Slovákov a Slovanov vo všeobecnosti v monarchii v porevolučných rokoch. Reguláciu pôvodných kodifikačných zásad vyvolala potreba zmierniť nefunkčné diferenciačné kritériá stredoslovenského jazykového základu (zakončenie nominatívu singuláru neutier na *-ja* – *nárečja*, adjektívna koncovka nominatívu singuláru typu *peknuo*, podoby minulého času slovíes typu *padnuv*, *sadnuv*), ale aj uvedomenie si takých znakov jazyka, ktoré by rešpektovali spoločný slovanský základ

jednotlivých slovanských jazykov a jazykovo by integrovali Slovanov v porevolučnej situácii. Výsledkom týchto snáh sa stalo známe stretnutie predstaviteľov jednotlivých koncepcií spisovnej slovenčiny a konfesií – evanjelikov Ľ. Štúra, J. M. Hurbana, M. M. Hodžu a katolíkov J. Palárika, A. Radlinského, Š. Závodníka a M. Hattalu 21. 10. 1851. Predmetom ich rokovania bolo hľadanie takej podoby slovenského spisovného jazyka, ktorá by rešpektovala kultúrne a spoločenské funkcie národného jazyka a v porevolučnej situácii by sa stala integračným činiteľom všetkých jeho používateľov bez ohľadu na konfesiú a stavovskú príslušnosť. Východiskom tohto prototypu sa stala Štúrova podoba slovenčiny s pravopisnými a čiastočne aj systémovými úpravami, týkajúcimi sa inventára hlások a gramatických tvarov. Vtedajšie kompromisné riešenia v pravopise, hláskosloví či gramatike netreba hodnotiť iba zo súčasného pohľadu, ale treba ich vnímať z hľadiska vtedajšej situácie, potrieb a perspektívy. Prijatím *Krátkej mluvnice slovenskej* v r. 1852 sa popri rozplývajúcej sa predstave o postavení Slovákov a ostatných slovanských národov v mnohonárodnom štáte nenaplnili ani pôvodné Štúrove predstavy o podobe, povahe a funkcii národného jazyka. Z formálnej a obsahovej stránky sa na rozdiel od prototypu z roku 1846 začalo rozlišovať *y – i, ý – í*, odstránilo sa dôsledné označovanie mäkkosti spoluhlások v slabikách *de, te, ne, le, di, ti, ni, li*, v pravopise sa prestalo rešpektovať spodobovanie typu *úski, bosk, bes* aj zhoda pravopisu s výslovnosťou gramatických koncoviek *chlapou, sinou* a v tvaroch typu *kriuda, dáuno, rouní*, reformou sa do fonologickej štruktúry aj pravopisu zaviedli hlásky *ä* (v Štúrovej kodifikácii *mekí*, resp. *svatí*), dlhé *é* (pôvodne v adjektívnych paradigmách bola dvojhláska, ktorá sa zapisovala dvoma grafémami), zaviedla sa dvojhláska *iu* (namiesto nej mal Štúr dlhé *ú*), kodifikovalo sa mäkké *ľ*. Výrazné boli aj zmeny v tvarosloví: v prvom páde jednotného čísla podstatných mien stredného rodu stredoslovenské tvary *nárečja* ustúpili podobe *nárečie*, tvary adjektív stredného rodu v nominatíve singuláru s koncovkou *-uo* (*Slovenskuo*) sa zmenili do podoby *slovenské* (s malým písmenom na začiatku slov odvodených od vlastných mien), v siedmom páde množného čísla sa dlhá koncovka typu *prjaťelamí, sluhamí, ženamí* zmenila na krátku, v skloňovaní prídavných mien koncovky s dvojhláskou *je* (*novjeho, novjemu*) ustúpili podobám s novozavedeným dlhým vokálom *é* (typ *nového, novému*), niektoré prídavné mená patriace podľa Ľ. Štúra do mäkkého

deklináčného vzoru (*prední, střední, horní*) sa presunuli do tvrdého vzoru. V minulom čase sloves so štúrovskou podobou neurčitkovej tematickej morfémy *-uva-* (typ *kupovať*, t. j. *sadnuv, kvitnuv* popri variantných tvaroch *sadol, kvitol*) sa po reforme štúrovej kodifikácie pripúšťala len súčasná podoba *l*-ového prídavia, t. j. len typ *sadol, kvitol*. Ako vidno, zmien oproti východisku z r. 1846 bolo pre Ľudovíta Štúra možno priveľa. Možno ich vnímal ako funkčné, potrebné či s ohľadom na spoločenskú situáciu žiaduce, vnútorne však pociťoval napätie, lebo podstata jeho východiska z polovice štyridsiatych rokov bola koncepcne aj funkčne odlišná.

V modranskom prostredí – po bratovej smrti 13. januára 1851 – pod policajným dozorom a s vedomím množstva nenaplnených ambícií Ľudovít Štúr nadobudol pocit exilu. Dvojakého: spoločenského aj súkromného. Možno predpokladať, že nešlo o prevahu skepsy z nenaplneného zmyslu života. V snahe predísť spájaniu nespájateľného sa nám nevdojak vnucujú paralely medzi Štúrovou životnou filozofiou a životom a dielom jeho takmer absolútneho vrstovníka, ktorý síce žil v iných spoločenských a jazykových podmienkach, ale podstata jeho myšlienok a Štúrových činov bola rovnaká. Išlo o dánskeho filozofa, teológa a spisovateľa Sørensa Aabyeho Kierkegaarda (5. 5. 1813 – 11. 11. 1855), proklamujúceho zásadu, že seba-vzťahovanie sa človeka k vlastnej situácii mu umožňuje zasahovať do tejto situácie a meniť ju. V takomto duchu prebiehal aj život Ľ. Štúra, ktorý sa vo svojej existencii ocitol v situácii, v ktorej bol vždy závislý od okolností, od toho, čo je nevyhnutné, vychádzal z filozofickej a metafyzickej idey o tom, že človek sa odlišuje tak od prírody, ako aj od Boha tým, že si zvolí vlastnú cestu, vystúpi z davu a pretvorí ho preto, aby ho dav nasledoval. Túto základnú myšlienku Kierkegaardovej filozofie Štúrov život naplnil.

Ľudovít Štúr bol vzdelaný v histórii, jazykovede, teológii aj politike a veľmi dobre si uvedomoval mocenskú stratégiu a politiku v porevolučných rokoch, ale aj nemožnosť premeniť svoje ambície na skutočnosť. Tento pocit umocňovalo aj vedomie chýbajúceho dostatočne silného duchovného, nielen konfesijného, ale najmä kultúrneho a národného centra s intenzívnymi aktivitami, ktorými by sa prejavovalo vedomie spoločných záujmov aj jednoty. Fiktívnym únikom z tejto skepsy, prežívanej v prostredí Modry, sa v tom čase stal nadhlo zabudnutý a rozlične interpretovaný spis *Das Slawenthum und die Welt der Zukunft*, napísaný začiatkom roku 1851,

t. j. práve v období, v ktorom sa schyľovalo k reforme kodifikácie z r. 1846. Svoju celoživotnú skepsu vyjadril L. Štúr v liste z 27. októbra 1855 kniežatú F. M. Rajevskému slovami ... *my rabotajem i ničto ne imejet uspecha...*, ... *my žalostny i ne znajem, kak utešiťsia...* (pozri Švagrovský, 1986, s. 450). Tieto skeptické slová napísal L. Štúr aj v presvedčení, že budúcnosť slovanstva má v konkrétnej historickej situácii len ďalekú perspektívu. Slovanstvu v nadnárodnom ponímaní v polovici päťdesiatych rokov devätnásteho storočia chýbali výrazné osobnosti rovnakého zmýšľania a s intenzívnou spoločenskou hybnou silou. L. Štúr by pravdepodobne nebol schopný vyjadriť tieto myšlienky bez štúdia klasikov nemeckej filozofie, ktorých zásluhou sa uňho objavuje Heglovo tretie – syntetizujúce štádium, v rámci ktorého sa odcudzovanie mení na sebaopoznanie a človek sa zmieruje sám so sebou. Súhrn historických okolností dvoch desaťročí devätnásteho storočia – v rozmedzí 30. až 50. rokov – znamenal pre Ľudovíta Štúra priveľa strát oproti jeho predstavám zo začiatku tohto obdobia.

Snahy o presadenie jazykových požiadaviek a politických potrieb národa v duchu vystúpení L. Štúra na sneme neboli úspešné. Z hľadiska potrieb a nárokov na jazyk bol jeho zámer o kodifikovanie novej podoby slovenčiny posunom od konzervativizmu klasicistického ponímania jazyka k preferovaniu jeho živej podoby. V prvej polovici päťdesiatych rokov devätnásteho storočia vyústila táto snaha v nežičlivej politickej situácii do konfesionalneho konsenzu a splnila výraznú úlohu jazyka – prostredníctvom neho sa zjednotil národ bez ohľadu na konfesiú či stavovskú príslušnosť. Zásluhu L. Štúra nemožno obmedziť len na stabilitu kodifikačných kritérií, ale treba vnímať aj jeho nový interpretačný prístup – významové hodnotenie prvkov jazykového systému. Jeho priekopnícky pohľad na sémantiku slovesa čakal dlhé desaťročia na pokračovateľov tohto typu výskumu a jeho rozvoj. V slovenskom jazykovom prostredí naň nadviazal až E. Paulíny prácou *Štruktúra slovenského slovesa* (1943). Táto stránka Štúrovej jazykovednej činnosti je svedectvom rešpektovania nových prístupov chápania jazyka a schopnosti spájať jazykovedné bádanie s filozofickými poznatkami.

Koniec Štúrovho krátkeho, ale skutkami bohatého života bol poznačený skepsou a preťažený pocitom zo stratených ambícií, pocitom osobného aj spoločenského neúspechu, disproporciami medzi očakávaným a skutočným. Ďalší vývin však ukázal, že Štúrova koncepcia jazyka a funkčná adaptabilita

jeho prvkov sa stali spúšťacím mechanizmom nového procesu vo vnímaní a najmä v rozvoji spisovného jazyka. V prvej polovici štyridsiatych rokov vznikol v osobe Ľudovíta Štúra jazykový, spoločenský, politický, konfesi-onálny aj osobnostný prototyp. Desať rokov po vydaní Štúrových kodifi-kačných prác v dôsledku spoločenského vývinu tento prototyp paradoxne prerástol aj do skepsy a otázky, čo z ambícií a jazykového prototypu sa za jeho života splnilo. Dnešná odpoveď by mohla mať aj podobu: bol impul-zom, ktorého sila ostala nezvratná. Stal sa trvalým pilierom nášho ďalšieho spoločenského, duchovného, politického aj jazykovedného života.

LITERATÚRA

AMBRUŠ, Jozef: Listy Ľudovíta Štúra. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954.

HATTALA, Martin: Krátka mluvnica slovenská. Prešporok 1852.

Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky. Spisů musej-ních číslo XXII. W Praze w komissi u Kronbergra i Řiwnáče 1846.

Orol Tatránski. Roč. 1 – 3, 1846 – 1848.

PAULINY, Eugen: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1943. 112 s.

ŠKVARNA, Dušan: Ľudovít Štúr a modernizácia slovenskej spoločnosti pred rokom 1848. In: Studia Academica Slovaca. 44. Red. J. Pekarovičová. Bratislava: Univerzita Komenského 2015, s. 75 – 93.

ŠTÚR, Ľudevít: Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí. V Prešporku 1846a.

ŠTÚR, Ľudevít: Nauka reči slovenskej. Vistavená od Ľudevíta Štúra. V Prešporku 1846b.

ŠTÚR, Ľudevít: Hlas k rodákom. In: Orol Tatránski, 1845, č. 1, s. 49.

ŠVAGROVSKÝ, Štefan: Michail Fjodorovič Rajeuskij a jeho kontakty so Slovákmi. In: Studia Academica Slovaca. 15. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1986, s. 443 – 453.

Slovné spojenie sivá/šedá zóna v slovenských online médiách

KRISTÍNA PIATKOVÁ (*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.*) –
MÁRIA STANKOVÁ (*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave*)

Venované pamiatke Eduarda Burgeta

Abstract: This study analyses the use of the expression “sivá/šedá zóna” (‘grey zone’) in Slovak journalism and the Slovak National Corpus. It compares the variants “sivá zóna” and “šedá zóna” in terms of frequency, linguistic normativity and contextual usage. Despite recommendations to use “sivý” as the standard adjective, the form “šedá zóna” predominates in online environments. Both variants appear with similar frequency in journalistic texts, while the normative “sivá zóna” is more common in academic writing. The term most often appears in relation to politics, law, war, economics and the media, and typically carries negative connotations such as uncertainty, illegality or a lack of regulation. Historically, positive interpretations (e.g. in Jiřina Šiklová’s essay) have given way to the contemporary view of the grey zone as an ambiguous, problematic space outside clear rules.

Keywords: sivá zóna, šedá zóna, collocate, publicism, corpora, online media

Predkladaná štúdia prezentuje výsledky skúmania slovného spojenia *sivá/šedá zóna* na základe materiálu z textovej databázy Slovenského národného korpusu (ďalej korpus) a dokladov zo slovenských online médií s cieľom ukázať jeho používanie v jazykovej praxi najmä s ohľadom na konkurenčné varianty *sivá* vs. *šedá* v kontexte medzi spisovnosťou a nespisovnosťou, presnejšie medzi vhodnosťou a nevhodnosťou.

Slovné spojenie *sivá/šedá zóna* patrí k často využívaným kolokáciám v rôznych oblastiach súčasnej slovenčiny, a to nielen v žurnalistike. Jeho sémantika, založená na prenesenom význame, vychádza z významu sivej

Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

farby v tom zmysle, že nejde o čiernu ani o bielu, ale niečo medzi týmito farbami, resp. niečo, čo má vlastnosti aj bielej, aj čiernej.

Využívanie preneseného významu dokazuje aj pohľad na existenciu a fungovanie tejto kolokácie v našich spoločensko-geografických podmienkach. Za významný medzník v tomto kontexte považujeme esej českej sociologičky Jiřiny Šiklovej *Šedá zóna a budoucnost disentu v Československu*, ktorú napísala v septembri 1989 pre americký časopis *Social Research* (Burget, 2021, s. 428). V nej vníma *šedú zónu* ako skupinu ľudí, ktorí sa pomaly politicky vyhraňujú, ale nemajú vlastný program, ciele či vyznanie – ide o skupinu medzi tzv. establishmentom a disidentmi (Linhart, 2018). Vzhľadom na to, že chronológiu využívania pojmu *sivá zóna*, resp. *šedá zóna* v českom jazyku dôkladne opísal český literárny vedec Eduard Burget vo svojej štúdii *Zrození šedé z černé a bílé* (2021), nebudeme jeho zistenia replikovať. Upozorňujeme len na fakt, že sa sústredil na používanie kolokácie v oblasti spoločenských vied a poskytol čitateľom prehľad jej výskytu najmä v kontexte československého disentu a literatúry v druhej polovici 20. storočia. Okrem iného vysvetlil, že označenie *sivá zóna* ešte pred Šiklovou v podobnom význame používal napríklad Václav Havel v esejí *Moc bezmocných* z konca 70. rokov 20. storočia či Primo Levi, keď písal o svojom pobyte v koncentračnom tábore, v rovnomenom texte (*La zona grigia*) z knihy *Utopený a zachránený* (1986).

Jazykový aspekt slovného spojenia *sivá/šedá zóna*

Lingvistickú sondu do využívania adjektíva *sivá* podnikli Martina Uličná a Roman Kvapil a jej výsledky predstavili v štúdii s názvom *Pomenovania sivej farby v slovenčine v kontexte slovanských jazykov susedných areálov* (2024). Aj oni upozorňujú na konkurenciu slov *sivý* a *šedý*, ktorej sa budeme venovať v kolokácii *sivá/šedá zóna*. Uličná a Kvapil konštatujú, že v slovenčine dominuje variant s využitím adjektíva *šedý* (*šedá zóna*) nad vhodnejším ekvivalentom *sivý* (*sivá zóna*) a rovnaké výsledky prinášajú aj pri slovných spojeniach *sivá ekonomika* vs. *šedá ekonomika* (2024, s. 27 – 28). Načrtnuté zistenia a otázky adresované do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV o vhodnom používaní adjektív *šedý* a *sivý* viedli aj nás k vlastnému výskumu.

V 4. zv. Slovníka slovenského jazyka z roku 1964 (ďalej SSJ) je slovo *sivý* vysvetlené aj prostredníctvom synonyma *šedý*: „majúci popolavú, šedú, šedivú farbu, popolavý, šedý, šedivý“, analogicky potom je opísané adjektí-

vum *šedý*: „majúci farbu ako popol, ako prach, sivý“. V roku 1994 J. Horecký písal o spojení *šedá literatúra*, na ktoré sa pýtali pracovníci Ústrednej knižnice SAV v rámci otázok adresovaných jazykovej poradni. Ako štylisticky neutrálny jazykový prostriedok odporúča výraz *sivá*. Adjektívum *sivý* je v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003; ďalej KSSJ) lexikograficky spracované vo význame „majúci farbu ako svetlý popol“. Prídavné meno *šedý* sa v KSSJ uvádza v prvom význame s odporúčaním „vhodnejšie *sivý*“ a v druhom význame „jednotvárnny, nevýrazný, šedivý“. V Pravidlách slovenského pravopisu (2013) sa uvádza iba lexéma *sivý*, čiže slovo *šedý* možno v tomto zmysle chápať ako nespisovné, absentujúce v kodifikačnej príručke. V Ortograficko-gramatickom slovníku slovenčiny (2022, ďalej OGSS) sú spracované obe adjektíva *sivý* aj *šedý* ako neutrálne výrazy.

Na tomto mieste považujeme za dôležité podniknúť menší historický exkurz do slovenskej lexikografie ohľadom lexém *sivý* a *šedý*, ktorým sa pokúsime vysvetliť, ako vzniklo hodnotenie „vhodnejšie“ a čo to pre používateľov jazyka znamená. Dnešná konkurencia skúmaných adjektív v slovenskom jazyku sa javí ako dôsledok politických a spoločenských udalostí z prelomu 30. a 40. rokov 20. storočia, ktoré vyvrcholili v podobe puristických snáh o ochranu a očistenie slovenského jazyka od cudzích vplyvov. Do vydania Pravidiel slovenského pravopisu v roku 1940, resp. do obdobia publikovania krátkych poznámok Henricha Barteka v časopise Slovenská reč o niektorých pravopisných javoch o rok skôr, sa tieto slová považovali za synonymá. Ľubor Králik v Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny pri oboch lexémach uvádza, že v našom jazyku fungujú od 17. storočia, obe boli odvodené od praslovenských slovných základov (Králik, 2019, s. 534 a 578). V Historickom slovníku slovenského jazyka (5. zv., 2000) sú obe slová vysvetlené odkazom na synonymný výraz *popolavý*: *sivý*: „majúci popolavú, šedivú farbu“ a *šedý*: „popolavý, sivý“. Eugen Jóna upozorňuje na skutočnosť, že adjektívum *šedý* sa nachádza aj v slovníkoch z 19. storočia, konkrétne odkazuje napríklad na Palkoviča (1820 – 1821) či Bernoláka (1825 – 1827) (Jóna, 1950, s. 126).

V roku 1931 vyšli prvé Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré vydala Matica slovenská ako výsledok práce svojej pravopisnej komisie¹. V nich

¹ Členmi boli Jozef Škultéty, Jaroslav Vlček (zomrel v roku 1930, nahradil ho Ján Stanislav), Václav Vážný, Ján Damborský a František Šteller. Túto skutočnosť uvádzame najmä z dôvodu, že PSP31 bývajú označované ako „Vážneho“ pravidlá.

sa tiež nachádzajú obe adjektíva (na s. 273 a 292). V roku 1940 boli pod vedením H. Barteka vydané nové Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré sa zvyknú hodnotiť aj ako „výsledok úsilia o odstránenie českého vplyvu zo slovenského jazyka“ (Španíková, 2024). K slovám, ktoré toto úsilie zasiahlo, patrilo aj adjektívum *šedý* (s. 398). Redakcia časopisu Slovenská reč v rubrike Rozličnosti rok pred vydaním PSP nespisovnosť adjektíva vysvetlila takto: „Slovo ‚šedý‘ nemá miesta v spisovnej slovenčine, ktorá oddávna sa pridŕža len živých slov šedivý, šedivosť, šedivieť, šedivec (nehovoríme ‚šedý, šedosť, šedieť, šedec‘)“ (1938 – 1939, roč. 7, č. 3 – 4, s. 123).

V roku 1953 vyšli akademické PSP pod vedením Štefana Peciara a „do slovníka sa dostala časť vtedy zaužívaných bohemizmov, ktoré PSP40 odmietali“ (Jarošová, 2012, s. 258). V týchto pravidlách sa slovo *šedý* nachádza bez akejkoľvek značky, poznámky či kvalifikátora. Uvedené slová Eugena Jónu, člena komisie² PSP53, sú súčasťou textu vysvetľujúceho spisovnosť slova *šedý*, ktorého posledná veta je: „Forma šedý s odvodeninami šedastý, šednúť... ostáva ako názov farby popolavej alebo sivej“ (Jóna, 1950, s. 127).

V prvej polovici 70. rokov vyšla príručka 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny, v ktorej sa uvádza, že prídavné mená *sivý, šedý a popolavý* sú rovnoznačné, pri adjektíve *šedý* sa konštatuje „viac literárny“ charakter (Horák a kol., 1971, s. 259). To, že adjektívum *sivý* sa zase viac používa v náučnom štýle – teda výsostne v spisovnom, vo verejnom štýle, konštatoval aj Vlado Uhlár (1978, s. 121). V podobnom duchu vysvetľuje vzťah medzi týmito adjektívami Elena Smiešková v rubrike Poznámka o slovenčine v denníku Práca na začiatku 80. rokov. V texte *Sivý, šedý, šedivý, popolavý* konštatuje, že základným členom tohto synonymického radu je slovo *sivý* a prídavné meno *šedý* má výrazne knižný ráz, pre ktorý „ho ani nemožno v každom prípade postaviť ako rovnocenný ekvivalent prídavného mena *sivý*“ (Smiešková, 1981, s. 4). Pre našu tému je dôležitá poznámka, že zamieňanie týchto dvoch adjektív sa deje najčastejšie v obraznom význame, „keď sa pomenúva niečo nevýrazné, fádne“ (tamže).

V Krátkom slovníku slovenského jazyka z roku 1988 sa pri slove *šedý* uvádza štylistický kvalifikátor *kniž.* (s. 440), vo vydaní z roku 2003 je to už dodnes stále platná poznámka „vhodnejšie“ *sivý*. Tá môže spôsobovať

² Komisiu na vypracovanie nového vydania PSP tvorili okrem hlavného redaktora Š. Peciara a spomínaného E. Jónu Gejza Horák, Ján Horecký, Eugen Pauliny a Jozefa Ružička.

nejasnosti u používateľov jazyka, čo sa prejavuje napríklad aj v otázkach posielaných do jazykovej poradne JÚLŠ SAV³, hoci v aktuálne platnej kodifikačnej príručke – KSSJ z roku 2020 – sa k tomuto spôsobu označovania lexém nachádza vysvetlenie argumentujúce práve používateľmi: „V jednotlivých prípadoch slovník využíva taký regulačný spôsob označovania slov a slovných spojení, ktorý podáva používateľovi praktické rady poznámkami typu vhodnejšie alebo správne“ (KSSJ 2020, s. 33).⁴ Dôsledky to však má aj vo vedeckej sfére, napríklad Martina Uličná píše o nespisovnej lexéme *šedý* (2020, s. 121).

Otázka ne/vhodnosti a ne/spisovnosti tohto slova bola rozpracovaná aj v štúdií Jany Wachtarczykovej o frazéme *sivá/šedá eminencia*, v ktorej konštatuje vyrovnané „skóre“ vo využívaní oboch variantov z hľadiska absolútnej frekvencie v SNK (Wachtarczyková, 2014, s. 195). Na jej text zareagoval Jozef Mlacek aj úvahou odvíjajúcou sa „od charakteristík slov *sivý* a *šedý* v azda najnormatívnejšom slovníku nášho jazyka, totiž v *Krátkom slovníku slovenského jazyka*. V jeho 3. vydaní z r. 1997 (s. 703) je pri heslovom slove *šedý* vymedzujúce *vhodnejšie*, po ktorom nasleduje ono vhodnejšie slovo *sivý*. Ide nám práve o povahu uvedeného spresnenia: jeho náprotivkom nie je podľa našej mienky hodnotenie *nevhodné* (resp. podľa úzu hodnotiacich charakteristík v tomto slovníku *nespráv.*), ale skôr (menej bežné či až potenciálne hodnotenie) *menej vhodné*: naozaj, reálna opozícia je tu: *vhodnejšie* – *menej vhodné*“ (Mlacek, 2015, s. 238).

Okrem interpretácií pravopisných zmien ohľadom slova *šedý*, ktoré sú azda z predchádzajúcich riadkov pomerne jasné, možno skonštatovať – práve na margo používateľov jazyka – jediné, a to, že označenie *vhodnejšie* neznamená, že menej vhodné (*nevhodnejšie*) slovo je nespisovné.

Lexikografické spracovanie prídavných mien *sivý* a *šedý* ponúka prvotný, základný neprenesený význam týchto slov, v predkladanom texte sa zameriavame na ich prenesené významy. Dôležité je narábanie so synonymami, a teda variabilnosť a šírka využitia slov *sivý* a *šedý* v metaforických, resp. i vo frazeologických slovných spojeniach. Napr. v slovných spojeniach *sivá myš* alebo *sivý priemer* sa aktualizuje primárne význam „nevýraznosti“. Adjektívum *sivý* tvorí kolokácie aj s ďalšími výrazmi, napr. v lekárskech

³ Pozri napr. Jazyková poradňa 2019.

⁴ Podobne je to v KSSJ 1989 (s. 25).

termínoch *sivý zákal* či *sivá mozgová kôra*, ktoré sa mimo náučného štýlu používajú aj v podobe *šedý zákal* a *šedá mozgová kôra*, rovnako ide o relatívne vyrovnané využívanie oboch verzií.⁵ Lexéma *sivý* tvorí frazeologizmus v spojení s podstatným menom *eminencia* vo význame „osoba stojaca v úradí, majúca však v skutočnosti veľký vplyv, veľkú moc“, pričom lexicograficky je frazéma spracovaná aj variantne *sivá/šedá eminencia* (porov. Slovník súčasného slovenského jazyka A – G, 2006).

Frekvencia a stylistická diferenciácia spojení *sivá zóna* vs. *šedá zóna*

Pri frekvenčnej analýze vychádzame z korpusových dát⁶ a materiálov z online médií (Aktuality, Denník N, Pravda, SME). Na základe vyhľadávania v databáze textových korpusov uvádzame absolútnu frekvenciu⁷ podôb *šedá zóna* a *sivá zóna*.

Tabuľka 1

	prim-11.0	web 7.0
<i>šedá zóna</i>	414	1 390
<i>sivá zóna</i>	458	413

Výskyt skúmaných príkladov v hlavnom písanom korpuse prim-11.00 je pomerne vyrovnaný. Výrazne väčší počet výsledkov ponúka webový korpus web 7.0, v ktorom prevláda variant *šedá zóna*. Z takýchto údajov možno usudzovať, že slovné spojenie *šedá zóna* je špecifické pre internetovú komunikáciu, preto sme sa v ďalšej fáze zberu materiálu pozreli na využívanie skúmaných príkladov v spomínaných online médiách. Prostredníctvom vyhľadávacích nástrojov sme vybrali dostupné príklady z mediálnych výstupov, ktoré poskytol vyhľadávač Google. Použili sme varianty nástroja: [„sivá zóna“ site:dennikn.sk] – pre všetky štyri médiá a pre obe kolokácie

⁵ Uvedené termíny nie sú predmetom tohto výskumu, ale v rámci analyzovaného materiálu nás zaujímala aj absolútna frekvencia slovných spojení s adjektívom *sivý/šedý*. V korpuse Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01) je napríklad *sivý zákal* (3 903 výskytov) a *šedý zákal* (3 464 výskytov) či *sivá mozgová kôra* (161 výskytov) a *šedá mozgová kôra* (371 výskytov).

⁶ Primárne sme pracovali s hlavným písaným korpusom prim 11.0.-public-all a webovým korpusom web 7.0. <https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/korpusy-snk/>.

⁷ Absolútna frekvencia „predstavuje celkovú početnosť výskytov hľadaného prostriedku (tokenu) v texte“ (Krolčíková, 2025, s. 18).

– *sivá zóna* aj *šedá zóna*. Takýmto spôsobom sme získali vzorku 171 výskytov, z ktorej 21 bolo z webu Aktuality, 86 z Denníka N, 19 z Pravdy a 45 zo SME. Vo vzorke prevládalo slovné spojenie *šedá zóna* (tabuľka 2).

Tabuľka 2

	online médiá
<i>šedá zóna</i>	95
<i>sivá zóna</i>	76

Okrem absolútnej frekvencie nás zaujímalo, v akých textoch sa najčastejšie používajú skúmané ekvivalenty kolokácie. Zozbierané príklady z online masových médií uvádzame v tabuľke 3 a dáta získané z korpusu prim-11.0 v jednotlivých typoch textov v tabuľke 4 v percentách (pre lepší prehľad).

Tabuľka 3

	zdroj	<i>sivá zóna</i>	<i>šedá zóna</i>
online médiá	publicistický štýl	44,4 %	55,5 %

Tabuľka 4

	zdroj	<i>sivá zóna</i>	<i>šedá zóna</i>
korpus	publicistický štýl	78 %	77 %
	náučný štýl	14 %	20 %
	umelecký štýl	8 %	3 %

Spojenia *sivá/šedá zóna* sa z korpusových textov najčastejšie vyskytujú v publicistickom štýle, v ktorom je výskyt adjektív *sivá* a *šedá* takmer vyrovnaný. Napriek základným vlastnostiam náučného (odborného) štýlu⁸ ani v ňom nie je frekventovanejší vhodnejší variant *sivá zóna*, čo zdôrazňujeme aj pre už uvedené informácie (pozri Uhlár, 1978, s. 121; Smiešková, 1981, s. 4).

Vidno tiež, že frekvencia skúmaných kolokácií v textoch publicistického štýlu nenaznačuje zásadný rozdiel medzi využívaním adjektív *sivý* a *šedý*.

⁸ Najmä pojmovosť, presnosť a zreteľnosť (porov. Mistřík 1997, s. 427).

Slovné spojenie *sivá/šedá zóna* možno chápať aj ako publicizmus, spĺňa totiž vlastnosti tohto typu slov či slovných spojení špecifických pre publicistický štýl: verejnosť, písanosť, denotačnú aktuálnosť a optimálnu (verejnú) aproximovateľnosť (Dolník, 2007, s. 186 – 187). Skúmané kolokácie fungujú ako synonymné publicizmy, ktoré napr. poznáme aj v prípade označení *časovaná/tikajúca bomba* alebo *premiérska stolička/premiérske kreslo*.

Výskyt spojenia *sivá/šedá zóna* v slovenských online médiách z hľadiska témy⁹

Tematické zameranie textov zo slovenských online médií, ktoré sme skúmali, sme načrtli v hlavných oblastiach využívania kolokácie *sivá/šedá zóna*. Tie sme rozdelili na základe dát z predvýskumu¹⁰. Ide o politiku (46 výskytov), právo (41 výskytov), geopolitické otázky (najmä vojna, 30 výskytov), sociológiu (26 výskytov), medicínu (20 výskytov), ekonomiku (16 výskytov), informačné zdroje a médiá (9 výskytov). Uvedené oblasti sú zoradené podľa frekvencie vo výskumnej vzorke, ktorú reprezentuje číslo v zátvorke.

a) politika

V textoch s politickou tematikou sa kolokácia *sivá/šedá zóna* spája s rôznymi kontextmi, od geografickej neistoty až po netransparentné rozhodovacie procesy. Využíva sa na označenie rôznych javov najmä na pomedzí legálneho a ilegálneho v nefungujúcich demokraciách, spája sa s korupciou, lobingom i systémovou ochranou „našich ľudí“, napríklad: *Kočner nemá inú nádej než **sivú zónu**, svoj skleník, v ktorom pestoval mafiansky štát.* (SME, 2019) – *Zdá sa však, že je to niečo ako politická **šedá zóna**, v ktorej sa pohybuje veľa subjektov s neznámou legitimitou.* (Sociálne a politické analýzy, 2007) Na pomedzí politických a spoločenských tém sa slovné spojenie používa na označenie nerozhodnutej časti voličstva či nevyhranených predstaviteľov politických strán oscilujúcich medzi ľavicou a pravicom, napríklad: *Ďalej v politickej sfére pôsobia príslušníci **šedej zóny**, ktorí hlasujú podľa*

⁹ Táto časť výskumu pracovala len s dátami z online médií, nie s korpusom, keďže na primeranú analýzu tematického zamerania využitia kolokácie (teda na jej primeranú interpretáciu) treba poznať celý text i kontext.

¹⁰ Išlo o skúmanie využívania kolokácie *sivá zóna* v komentároch súčasných online masových médií – Aktuality, Denník N, Pravda a SME, na základe ktorých sme si stanovili výskumné otázky pre túto štúdiu.

vzoru vedenia. (Sociálne vedy z perspektívy mladých vedeckých pracovníkov 5) – *Zvyšok je šedá zóna, v ktorej sa ako v hustej hmle pohybuje 16 poslancov.* (SME, 2004)

b) právo

V súvislosti s právnickými témami ide o legislatívne medzery, nejasnosti a nedostatočne regulované oblasti, ktoré umožňujú obchádzanie zákona bez jasných sankcií. Spája sa aj s nejasnosťami v trestnom práve, sebaobrane, daňových praktikách či hotovostných platbách, napríklad: *Primátori odhadujú, že možno až polovica poskytovateľov ubytovania sa pohybuje v sivej zóne.* (SME, 2017) – *Nemám problém priznať, že v podnikaní existuje aj tzv. šedá zóna.* (Aktuality, 2019)

c) geopolitika – vojna

V prípade textov zameraných na geopolitické otázky označuje kolokácia *sivá/šedá zóna* nejasné, nestabilné a sporné oblasti. Môže ísť o „územia nikoho“ medzi frontovými líniami, kde prebiehajú lokálne konflikty, pričom v dôsledku technologických zmien (napr. nasadenia dronov) sa tieto zóny menia na extrémne nebezpečné oblasti, napr. *Rastúci počet malých dronov na Ukrajine zmenil oblasť na oboch stranách takzvanej nulovej línie – zvyčajne známu ako „sivá zóna“ – na „zónu smrti“.* (SME, 2024) – *My chceme odsúvať sily takpovediac na čistom poli tak, aby sa práve tie miesta, ktoré sa nachádzajú na teritóriu, ktoré sú pod kontrolou (Ukrajiny), nedostali do šedej zóny.* (Aktuality, 2020) Spojenie sa zároveň používa na označenie hybridných konfliktov, invázií bez cieľa okupácie či geopolitických nejasností, pričom sa spája s nelegálnymi aktivitami, pašovaním a absenciou jasnej politickej alebo vojenskej kontroly. Ukazuje tiež stieranie hraníc medzi mierom a konfliktom a upozorňuje na systémové riziká súčasných vojenských a diplomatických vzťahov.

d) sociológia

Pri textoch spracúvajúcich témy týkajúce sa spoločnosti sa táto kolokácia využíva na charakterizovanie rôznych nejasných a prechodných stavov v spoločnosti, špecificky na rozvrstvenie československej spoločnosti, ktorá v rokoch 1968 – 1989 aktívne nepodporovala vládu, ale ani jej otvorene nevzdorovala¹¹. Napríklad: *Pre drvivú väčšinu obyvateľstva, žijúcu v tzv. sivej*

¹¹ V zásade ide o význam termínu Jiříny Šiklovej spomínaný v úvode článku.

zóny, predstavoval život v socialistickom Československu neustále hľadanie kompromisu s režimom. (Juraj Šebo – Reálne 80. roky) – Pohľady sa z tohto marazmu nedostali až do roku 1987, v Romboide sa po príchode šéfredaktora M. Kováčika a redaktora P. Vilikovského postupne začali otvárať dvere aj iným názorom ako oficiálnym – stal sa časopisom, do ktorého prispievali aj ľudia patriaci do sféry, ktorej dnes hovoríme „šedá zóna“. (RAK, 2009)

e) medicína

V medicíne označuje spojenie *sivá/šedá zóna* oblasť diagnostickej a terapeutической neistoty, kde nie je jednoznačné, či ide o chorobu, napr. pri hraničných hodnotách testov. Zároveň ide o pomenovanie predčasného narodenia dieťaťa medzi 23. a 26. týždňom: *Šedá zóna je obdobie medzi 23. až 25. týždňom tehotenstva (alebo od 22. týždňa po 26. týždeň – údaje sa líšia podľa úrovne zdravotnej starostlivosti v konkrétnej krajine).* (Denník N, 2024) – *Teraz sa to delí tak, že tí, čo majú od 18 do 25 kilogramov na meter štvorcový, sú v norme, a pri BMI od 25 do 29,99 tak vznikla obrovská šedá zóna, ktorej sa hovorí nadváha, prípadne preobezita.* (Denník N, 2018) Zahŕňa aj etické dilemy, napríklad pri genetických modifikáciách alebo transfúzii krvi u detí.

f) ekonomika, finančníctvo

V ekonomike označuje *sivá/šedá zóna* netransparentné a čiastočne legálne aktivity, ako sú platby bez bločkov, obchádzanie DPH, nepriznané príjmy či hotovostné transakcie. Označuje aj priestor na pašovanie, nelegálne obchodovanie a záujmy finančných skupín, pričom sa spája aj s obavami z ne-regulovaného lobingu či neúčinných zákonov o pôvode majetku, napríklad: *Vzniká tak šedá zóna, kde sa darí pašovaniu a nelegálnym či pololegálnym obchodom.* (Denník N, 2020) – *Teraz vyžaduje nový odhad predovšetkým rast sivých zón v ekonomike, kde sa platí predovšetkým hotovosťou.* (SME, 2007)

g) informačné zdroje a médiá

Z hľadiska šírenia informácií a masmediálnej komunikácie slovné spojenie *sivá/šedá zóna* býva často spájané so zraniteľnosťou recipientov, nejasnosťami a šírením zavádzajúcich informácií, v súčasnosti aj s rizikom zneužívania umelej inteligencie a deepfakes, napríklad: *Príležitosti sa totiž chopí sivá zóna internetu a na takýto deravý operačný systém sa vrhnú autori malvéru ako na ľahko dosiahnuteľnú korisť.* (SME, 2014) – *Šedá zóna*

preberá niektoré témy dezinfoscény, ale snaží sa ich spracovať kvalitnejším spôsobom, ktorý pripomína mainstream. (Denník, 2023)

Záver

Predkladaná štúdia skúmala slovné spojenie *sivá/šedá zóna* z hľadiska jeho frekvenčného výskytu, štylistickej diferenciácie a tematického využitia v slovenskej online žurnalistike (v písaných textoch). Výskum vychádzal z údajov v Slovenskom národnom korpuse a z vybranej vzorky textov zo slovenských online médií a zameral sa na konkurenciu medzi adjektívami *sivý* a *šedý* v kontexte zmien v slovenských pravopisných slovníkoch, príručkách a štúdiách.

Z frekvenčnej analýzy vyplýva, že oba varianty sa v súčasnej slovenčine používajú pomerne vyrovnane, pričom v online prostredí dominuje forma *šedá zóna*. V publicistickom štýle sa výskyt oboch variantov takmer vyrovnáva, ani v náučnom štýle neprevláda vhodnejší variant *sivá zóna*. V štúdií sme sa snažili pripomenúť aj skutočnosť, že označenie *vhodnejšie* neznamená automaticky nespisovnosť, ale skôr preferenciu v rámci jazykovej kultúry, čo môže u používateľov vyvolávať neistotu.

Z tematického hľadiska sa kolokácia *sivá/šedá zóna* v skúmaných novinárskych prejavoch vyskytuje najčastejšie v textoch zameraných na politické témy (ako označenie netransparentných procesov, nevyhranených postojov a korupčných praktík), na právnické otázky (v súvislosti s legislatívnymi medzerami a obchádzaním zákona) či v textoch, ktoré informujú o geopolitických javoch (bezpečnostne nestabilné územia, hybridné konflikty, vojny). Vzhľadom na termín Jiriny Šiklovej sa ukázalo, že v žurnalistike sa toto slovné spojenie využíva aj na charakterizovanie spoločenských skupín medzi konformitou a odporom, teda pri spracúvaní sociologických tém. Kolokácia však pomenúva aj diagnostickú neistotu či etické dilemy v medicínskych textoch, alebo finančnú netransparentnosť a pololegálne aktivity v ekonomickej žurnalistike. Jednou z najnovších tematických oblastí, v ktorej slovné spojenie *sivá/šedá zóna* figuruje, je oblasť samotných médií a informačných zdrojov, v ktorej označuje riziká dezinformácií a zraniteľnosť recipientov.

Stručný historický exkurz do kodifikačných príručiek, štúdií a jazykovoporadenských textov naznačil, že vývin kolokácie *sivá/šedá zóna* je úzko

spätý s preneseným významom adjektív *sivý* a *šedý*, ktoré sa v minulosti považovali za synonymá. Puristické snahy v 20. storočí viedli k preferencii variantu *sivý*, čo sa i dnes odráža v kodifikačných príručkách – v KSSJ z roku 2020 je pri slove *šedý* poznámka *vhodnejšie sivý* a aktuálne platné PSP slovo *šedý* ani nespracúva. Napriek tomu sa v jazykovej praxi podľa dát z korpusu i online médií variant *šedý* naďalej používa, najmä v publicistickom štýle a online komunikácii.

Kolokácia *sivá/šedá zóna* predstavuje dynamický jazykový jav, ktorý odráža nielen lexikálnu a sémantickú variabilnosť, ale aj posun v jazykovej kultúre smerom k väčšej tolerancii voči úzu. Výsledky štúdie naznačujú potrebu lexikografického spracovania tohto spojenia, ktoré by zohľadnilo jeho frekvenciu a tematické využitie.

LITERATÚRA

BURGET, Eduard: Zrození šedé z černé a bílé. Pokus o historickou rekonstrukci pojmu šedá zóna. In: Česká literatura, 2021, roč. 69, č. 4, s. 425 – 452.

DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2007. 236 s.

HAVEL, Václav: Moc bezmocných a jiné eseje. Praha: Knihovna Václava Havla 2022. 340 s.

Historický slovník slovenského jazyka. R – rab – Š – švrkotať. Red. M. Majtán – R. Kuchar – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2000. 692 s. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/> [cit. 18. 10. 2025].

HORECKÝ, Ján: Šedá literatúra? In: Kultúra slova, 1994, roč. 28, č. 3, s. 177 – 178.

JAROŠOVÁ, Alexandra: Bohemizmy a kodifikačné „kyvadlo“. In: Jazykoveda v pohybe. Ed. A. Bohunická. Bratislava: Univerzita Komenského 2012, s. 255 – 263.

Jazyková poradňa: Je pravda, že slovo šedý je nespisovné? Dostupné na <https://jazykovapordna.sme.sk/q/9430/> [cit. 18. 10. 2025].

JÓNA, Eugen: Šedý a šedivý. In: Slovenská reč, 1950, roč. 51, č. 4, s. 126 – 127.

KRÁLIK, Lubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. 2. opr. vyd. Bratislava: VEDA, 2019. 704 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 2., opr. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1989. 592 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., dopl. a upr. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 5. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Martin: Matica slovenská 2020. 960 s.

KROLČIKOVÁ, Romana: O ustáľovaní a variantnosti lexikálnej jednotky check-out a jej domácich ekvivalentov. In: Kultúra slova, 2025, roč. 59, č. 1, s. 16 – 30.

LEVI, Primo: Potopení a zachránení. Bratislava: Agora 2003. 183 s.

LINHART, Jiří: Šedá zóna. Dostupné na https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/%E2%80%9E%C5%A1ed%C3%A1_z%C3%B3na%E2%80%9C/ [cit. 18. 10. 2025].

MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Bratislava: SPN 1997. 602 s.

MLACEK, Jozef: Niekoľko poznámok o frazéme sivá/šedá eminencia. In Slovenská reč, 2015, roč. 80, č. 3 – 4, s. 237 – 244.

Ortograficko-gramatický slovník slovenčiny. A – Ž (používateľská verzia Slovníka súčasného slovenského jazyka). red. M. Sokolová – A. Jarošová. Dostupné na <https://slovník.juls.savba.sk/> [cit. 15. 7. 2025].

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1931. 357 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1940. 475 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1953. 403 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 4., nezmenené vyd. Bratislava: Veda 2013. 592 s.

Redakcia: Rozličnosti. In: Slovenská reč, 1938 – 1938, roč. 7, č. 3 – 4, s. 120 – 128.

Slovenský národný korpus – prim-11.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2025. Dostupné na <https://korpus.sk/> [cit. 20. 7. 2025].

Slovenský národný korpus – web-7.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2024. Dostupné na <https://korpus.sk/> [cit. 20. 7. 2025].

Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1 134 s.

SMIEŠKOVÁ, Elena: Sivý, šedý, šedivý, popolavý. In: Práca, 13. 7. 1981, roč. 36, č. 163, s. 4.

ŠIKLOVÁ, Jirina: Šedá zóna a budúcnosť disentu v Československu. In: Listy, 1990, roč. 20, č. 1, s. 14 – 17.

ŠPÁNIKOVÁ, Jana: Ako sa „tvorily-i“ pravidlá slovenského pravopisu. Dostupné na <https://akademia.sav.sk/ako-sa-tvorily-i-pravidla-slovenskeho-pravopisu/> [cit. 18. 10. 2025].

UHLÁR, Vlado: Jazyková stránka diela O. R. Halagu Košice – Balt. In: Slovenská reč, 1978, roč. 43, č. 2, s. 117 – 122.

ULIČNÁ, Martina – KVPIL, Peter: Pomenovania sivej farby v slovenčine v kontexte slovan-ských jazykov susedných areálov. In: Orbis Linguarum, 2024, roč. 22, č. 2, s. 24 – 34.

ULIČNÁ, Martina: Názvy farieb v ruskej a slovenskej slovotvorbe. In: Cudzie jazyky v premenách času. Ed. R. Kvapil. Bratislava: Ekonom 2021, s. 119 – 129.

WACHTARCZYKOVÁ, Jana: Koho/čo dnes označuje sivá/šedá eminencia? In: Slovenská reč, 2014, roč. 79, č. 3 – 4, s. 194 – 199.

1 000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Hl. Red. G. Horák a kol. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 372 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Aktuality.sk

Dennikn.sk

Pravda.sk

Sme.sk

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Sem sme v Gemerí odkladali potraviny...

STELLA ONDREJČIKOVÁ

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The article deals with words used in the dialects of the Gemer region to refer to containers used to store food, crops, raw materials and other substances in the traditional Gemer household, as well as containers used for transporting food and drinks. The article also points out the motivation behind the names of the containers and the purpose of their use, or the material they are made of. Also interesting is the adaptation of some words originating from the Hungarian and German languages into Gemer dialects.

Keywords: Slovak dialects, dialects of Gemer region, containers used in household

Potraviny – tak v pevnom, ako aj tekutom stave – sú zložkou nevyhnutnou na prežitie, a teda aj stálou súčasťou rôznych oblastí ľudského života. V minulosti boli vo veľkej miere zmyslom množstva prác vykonávaných v hospodárstve a domácnosti, preto sa prirodzene stávali aj obsahom každodenných rozhovorov. Nuž nečudo, že sa táto každodenná téma a neodškriepiteľná súčasť ľudského života premietla vo svojich rôznych aspektoch aj do bohatej slovnej zásoby uchovanej v našich nárečiach a že práve v tejto oblasti je stále čo objavovať. Pomenovania spojené s obživou človeka i zvierat sú pestrá zásobnica, ktorá naplňa obsah článkov aj v tejto rubrike. Nedávno sme sa napríklad v článkoch Dagmar Šimunovej (2025a, 2025b)

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0114/22 Slovník slovenských nárečí. V príspevku uvádzame názvy obcí a ich okresov v súlade so zásadami prijatými v Slovníku slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (porov. Slovník slovenských nárečí I, 1994, s. 38 – 39).

mohli dočítať o rozmanitých pomenovaniach spojených s *chlebom* a *kašou* – neodmysliteľnými zložkami stravovacích možností našich predkov – a pomenovaniam množstva ďalších jedál a plodín je venovaná i jedna celá kapitola v publikácii *Zo studnice rodnej reči* 3 (Balleková – Smatana, 2023, s. 90 – 161). Konzumácii jedál však predchádza nielen proces ich prípravy, ale ešte o krôčik skôr aj dôkladné uskladňovanie surovín, plodín, stravy či nápojov. V tomto článku sa spoločne pozrieme na názvy zásobníkov a nádob určených na uskladňovanie potravín a prehľadáme ich ako taký *knochtópták* z Betliara pri Rožňave, ktorý snorí po nádobách a pátra po čomsi na zjedenie. Z okolia Rožňavy sa príliš nevzdialime a aj my spoločne prehľadáme, *predulujemo* (Klenovec, o. Rimavská Sobota), *prekutatujemo* (Ratková, o. Revúca) a *prekuledujemo* (Rochovce, o. Rožňava) slovnú zásobu gemerských nárečí. Poukážeme nielen na motiváciu vzniku názvov niektorých nádob (mohlo ísť napríklad o účel, na aký sa daná nádoba v domácnosti využívala, či materiál, z ktorého bola vyhotovená), ale pri vybraných lexémach upozorníme aj na ich pôvod v nemčine a maďarčine, prípadne na ich hláskovú adaptáciu do gemerských nárečí. Bohatý výskyt slov nemeckého a maďarského pôvodu v gemerských nárečiach je výsledkom historického vývinu a kultúrno-spoločenských kontaktov regiónu.¹

Skriňa na odkladanie potravín sa v Gemeri nazýva *almarija*, *kotrá je drevená* a *má vác polic* (Gemerská Poloma, o. Rožňava), no takto sa pomenúva aj výklenok v stene so vstavanou policou. V Rozložnej (o. Rožňava) sa takejto skrini hovorí aj *kredenc*, v okolí Revúcej *špajskasňa* (Muránska Dlhá Lúka) a západnejšie v Gemeri hláskovo obmeneným názvom *špajskäsňa* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota) – ide o priame prevzatie z nemeckého *Speisekasten* s významom „truhlica na potraviny“, čo je zloženinou slov *Speise* – „jedlo, pokrm“ a *Kasten* – „škatuľa, debna, truhlica“. ² Ďalším veľkým zásobníkom nachádzajúcim sa *f kuchini alebo f komore* bývala *strovná láda*. *To bula drevená láda*. *Buli tam kietki a do každej sa dávala iná strava* (Gemerská Poloma, o. Rožňava). Pomenúvala

¹ Približne od polovice 13. storočia bola oblasť osídľovaná nemeckými banskými kolonistami. „Ich prítomnosť sa spomína v stredu banského podnikania severovýchodného Gemera – v Dobšinej. Okrem nemeckého a slovenského (slovanského) osídlenia rozšírili rady miestneho obyvateľstva aj príslušníci maďarského etnika, ktoré kompaktnejšie osídlilo najmä územie severne od Plešivca a Rožňavskú kotlinu, a to pravdepodobne v priebehu 13. storočia“ (Rožai, 2018, s. 2).

² Pozri Habovštiak, 1981, s. 124.

sa aj jednoslovne *láda* (z nemeckého názvu pre truhlu – *Lade*), porov. doklad z Kokavy nad Rimavicou (o. Rimavská Sobota): *Maľi zmo takú starú ládu, tag zmo f tej aj chľiep trímaľi, žebi ňeuschoy*; jej ďalšie pomenovania sú *štok* (Revúca) alebo *žegl'a* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca). Ide o nízku pozdĺžnu debnu či truhlu určenú najčastejšie na uskladnenie väčšej, aspoň polročnej zásoby múky, ale svoje využitie našla aj pri ukladaní rozličných surovín, ako strukovín, maku, krúp a podobne. Z Rozložnej pri Rožňave máme v archíve doložené názvy pre dve osobitné reálie: *priašínok*³ je truhla určená len na uskladnenie múky a *láda* slúži na uloženie iných rozličných surovín. Vnútro truhly býva rozdelené na *priešínki* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota), *klietki* (Gemerská Poloma, o. Rožňava) alebo *fjókki* – toto maďarské pomenovanie pre zásuvky (maď. *fiók*) bolo prevzaté napr. do nárečia Muránskej Dlhej Lúky (o. Revúca), Revúcej či Rozložnej (o. Rožňava). Múčnu truhlu uzatvára v okolí Rožňavy *verchen* (Gemerská Poloma) alebo *vrchnák* (Rozložná), pričom *vrchnák* používajú ešte aj v juhozápadnom Gemerí, severnejšie však už je rozšírené pomenovanie *veko* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca).

Ďalšiu veľkú nádobu určenú na uskladňovanie, charakteristickú predovšetkým svojim valcovitým tvarom a dvomi kruhovými dnami, poznáme pravdepodobne všetci veľmi dobre pod krátkym názvom *sud*. V Gemerí sa však stretneme skôr s názvami *boška*, *boška* (Rimavská Píla, Klenovec, o. Rimavská Sobota; Rybník, o. Revúca; Rozložná, Gemerská Poloma, o. Rožňava), *genc* (Rybník, o. Revúca) a *genec* (Revúca), popri ktorých sa v juhozápadnom a strednom Gemerí vyskytuje aj pomenovanie *sud* (Klenovec, o. Rimavská Sobota) či deminutívum *súdok* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca). Bočná doštička na drevenom sude sa nazýva *dúha* a vhodné je aj naliať *vod'i do genca*, *abi se dúhi nerosušili* (Revúca). Sudy sa v kuchyni využívajú najmä na konzervovanie kapusty. „Nastrúhaná nasolená kapusta sa natláčala nohami alebo rukami do drevených sudov, kde po čase mliečnym kvasením cukru vznikla kyslá kapusta. Takto konzervovaná sa v uzavretých sudoch mohla uchovávať niekoľko mesiacov. Kyslá kapusta bola v tradičnej kuchyni častou potravinou najmä v zime, keď zabezpečovala vo výžive prísun vitamínu C,“ dozvedáme sa z elektronickej encyk-

³ Ide o fonetický variant slova *priečinok*, ktoré sa bežne používa vo význame „vymedzený priestor v truhle“.

lopédie *Tradičnej ľudovej kultúry Slovenska slovom a obrazom* (Kiliánová a kol., heslo *kvasenie potravín*). Možnosti využitia suda sú však rôznorodé, čo dokazujú aj úryvky z prehovorov v našich archívnych textoch: *Plní genc kapuste zmo natlašili* (Kociha, o. Rimavská Sobota); *Kot' si povipíjaľi, daľi im jes poľiouku, meso, kapustu z genca* (Klenovec, o. Rimavská Sobota); *Dakodi dávno do gence dali plátno a tag zváräli lúhom* (Španie Pole, o. Revúca); *Potom kvaže namášali do gencó do vápnäné vodi* (Ratková, o. Revúca). O uskladnení alkoholu do sudov, najčastejšie piva a vína, svedčí nielen výrok z Klenovca (o. Rimavská Sobota): *To bula svadba, dve boški vína sa prešli*; ale aj frazeologizmus *opiti ako boška* z blízkej Rimavskej Píly, týkajúci sa človeka veľmi povzbudeného alkoholom. Podľa zachovaného ústneho podania stojí práve nárečové pomenovanie suda *boška* aj za vznikom názvu stredogemerskej obce Slavošovce v rožňavskom okrese. Hlásková podoba názvu obce obsahovala „bošku“ v rozličných podobách takmer nepretržite od 16. storočia až po začiatok 20. storočia, keď sa ešte volala *Veľká Slaboška*, potom *Slabošovce*, od roku 1927 ju poznáme ako *Slavošovce* (Kropilák a kol., 1978, s. 47).⁴ Existujú viaceré verzie tejto ľudovej etymológie, najrozšírenejšie sú dve – v prvej hrala hlavnú úlohu *boška* naplnená vínom, v tej druhej *boška* naplnená žinčicou – a obe sa zhodujú v tom, že do osady v doline, v ktorej sa dnes rozprestierajú Slavošovce, sa dolu kopcom skotúlala *boška*. Osadníci tak vraj dlho a často spomínali na túto veselú príhodu, až sa aj v okolí začalo hovoriť, že to je tá dedina, do ktorej *šla boška* (porov. Sajenko, online).

Sypký alebo kusový materiál, napr. múka či zemiaky, sa odkladal do vriec označovaných v Gemeri prevažne ako *mechi*, no z Rozložnej (o. Rožňava) máme v archíve doložené aj pomenovanie *kapsi*. Zariadenie na odklada-

⁴ Prvá zmienka o obci Slavošovce je z roku 1318, keď sa nazývala *Scedurries*. V ďalšom historickom vývoji sa jej názov menil takto: *Slavosfalva* (1346), *Slauoshaza* (1367), *Slabosowcze* (1551), *Slaboschkouc* (1561), *Szlawoczka* (1566), *Welka Slabosska* (1773), *Veľká Slaboška*, *Slaboška* (1920), *Slavošovce* (1927). Po maďarsky sa obec úradne nazývala *Nagyszlabos*, *Nagyszabos* (Kropilák a kol., 1978, s. 47).

Okrem obce Slavošovce v strednom Gemeri sa vo východnom Gemeri nachádza aj obec Slavoška (o. Rožňava), ktorej názvy boli *Zlauozka* (1563), *Zlauozka*, *Kyszlaos* (1566), *Kiss Slaboska*, *Pusta Slaboska* (1686), *Mala Slabosska* (1773), *Malá Slavoška* (1920) a od roku 1927 *Slavoška*. Po maďarsky sa obec úradne nazývala *Kisszlabos*, *Kisszabos* (Kropilák a kol., 1978, tamže). V súvislosti s ľudovou etymológiou spájajúcou vznik názvu obce Slavošovce s *boškou* však nemáme vedomosť o tom, že by sa rovnako vykladal aj názov obce Slavoška.

nie pečnov chleba dostalo v súvislosti so svojím účelom v Kokave nad Rimavicou (o. Rimavská Sobota) pomenovanie *láda na chliep* a v Rozložnej (o. Rožňava) *chlebovník*. Z Muránskej Dlhej Lúky pri Revúcej máme zachytený aj nateraz etymologicky nejasný výraz *švagli*.⁵ V Gemeri sa pecne chleba odkladali v chudobnejších domácnostiach aj jednoducho na nástenné poličky, ktoré sa nazývali – ako potvrdzuje napríklad doklad z Revúcej – *daski*. Z Rybníka neďaleko Revúcej máme doložené aj slovo *vahan*, ktoré pomenúva viacúčelovú drevenú nádobu okrúhleho alebo oválneho tvaru využívanú na uskladňovanie strukovín, krmiva pre hydinu, prenášanie múky i formovanie chlebového cesta pred pečením, a z Revúcej názov pre plytký a oválny *slameňík*, do ktorého sa ukladajú predovšetkým strukoviny či iné potraviny určené na konzervovanie a následne sa vkladajú do pece, aby uschli.

Na uskladňovanie živočíšnych produktov sa využívajú veľké nádoby, ktorých pomenovania sa často líšia v závislosti od materiálu. Na odkladanie masti sa používa *hlinený harenk* (Gemerská Poloma, o. Rožňava), hlinený alebo kameninový *tágel'* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca), emailový *beďeň* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca) alebo *beden* (Rybník, o. Revúca), smaltovaná *bodna* (Hostišovce, o. Rimavská Sobota) či sklený *pohár* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota), pričom tieto pomenovania často slúžia súčasne aj na označenie jednotky miery, napr.: *Edon plní beden mašči vipraželi* (Brusník, o. Revúca); *Každí rog mámo bodnu mašči* (Hostišovce, o. Rimavská Sobota). Do prejavu informátorky z Rozložnej neďaleko Rožňavy sa dostala aj maďarská hlásková podoba tejto lexémy pomenúvajúcej nádobu, hrniec – *bödön*: *Mast pri zabíješkách se otkladá do bödönu, kotrí má vrchnág d'arkaví*. Pre plechovú nádobu určenú na uskladnenie masti sú známe pomenovania *žbán* z Kokavy nad Rimavicou a *kana* alebo *gleidovaná kana* (adjektívom sa odkazuje na gliedu, čiže tenkú sklovitú vrstvu pokrývajúcu povrch nádoby) z Gemerskej Polomy pri Rožňave. Všeobecne rozšíreným pomenovaním drevenej nádoby určenej na uskladnenie masti a mliečnych výrobkov, najmä bryndze či syra, je v salašníckej terminológii *geleta*. Ide o výraz súvisiaci s tzv. valašskou kolonizáciou, je

⁵ Za konzultáciu etymológie viacerých slov v tomto príspevku, ako aj za odporúčenie odbornej literatúry súvisiacej so slovami nemeckého pôvodu a s nemeckou terminológiou ďakujeme PhDr. Ľuborovi Králikovi, DSc.

rumunského pôvodu (v spisovnej rumunčine *găleată*) a jeho etymologickým východiskom je latinský výraz *gallēta*, pomenúvajúci vedro (Králík, 2019, s. 181). Z gemerských nárečí máme doložené tieto hláskové obmeny: *geľata* (Klenovec, o. Rimavská Sobota; Kocel'ovce, o. Rožňava), *geľatka* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca), *gelätka* (Rybník, Sirk, o. Revúca), *geleta* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca), *gel'eta* (Hrlica, o. Revúca; Klenovec, Kokava nad Rimavicou, Krokava, o. Rimavská Sobota), *geletka* (Muránska Dlhá Lúka, Turčok, o. Revúca; Rozložná, o. Rožňava). V Rozložnej sa do *geletki* dojilo aj mlieko. Podoba *gelätka* sa zachovala dokonca aj v ľudovej piesni zo Sirku (o. Revúca) v publikácii *Piesne stredného Gemera* (Herich, 1998, s. 395):

*Tancovau bašík s ťetkó fkomore pod gelätkó.
Gelätka sä rosipala a ťetka sä nahnevala.
Ej, starí, šva si spraviu, ež si gelätku rozbiu.
Prikrila ho bialó plachtó a tašla si svojó cestó.
Bašík sä zaradovau, ež s ťetkó tak tancovau.
Rašé rozbitá gelätka ako tá šomravá ťetka.*

Z ďalších drevených nádob určených na uskladnenie mliečnych výrobkov máme ešte z Kokavy nad Rimavicou doloženú *puťinku* na bryndzu. Termín *puťňa* je nemeckého pôvodu (porov. Králík, 2019, s. 487) a označuje vedro alebo väčšiu nádobu s popruhmi na nosenie na chrbte.⁶ Na uskladnenie veľkej zásoby syra konzervovaného kvasením tu slúži *kaďä*. Zásoba topeného masla sa ukladala do hlineného okrúhleho hrnca, ktorý sa v Muránskej Dlhej Lúke (o. Revúca) nazýva *masel'niška*, v Gemerskej Polome (o. Rožňava) to je *misoška* a známe sú aj pomenovania *rajtop* (Rozložná, o. Rožňava) či *šrepl'a* (Rozložná, o. Rožňava), *šrepla* (Kameňany, o. Revúca), etymologicky príbuzná s nemeckým slovom *Scherbe*, pomenúvajúcim črep i hlinený hrniec (porov. Králík, 2019, s. 109; Machek, 1968, s. 586).

Pestrosti chutí, vôní a farieb neostalo ovocie nič dlžné ani v téme nášho príspevku. Na jeho odkladanie slúži kuchynský kôš – *košárik* (Gemerská

⁶ Pôvod slova je v nemeckom slove *Bütte* a v podobách *Putte*, *Putn* z bavorsko-rakúskeho dialektu, ktoré sú prevzatím zo stredovekého latinského slova *butina* s významom „fläša, nádoba“ (Králík, 2019, s. 487).

Poloma, o. Rožňava), *košer* (Rozložná, o. Rožňava), *kuošik* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota) či *grošovi košér* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca), ktorý je *podlhovastí a z rúškó naprostretku* (Chyžné, o. Revúca). Lesné plody sa zbierajú buď do *naberáka* s hrebeňom (Tisovec, o. Rimavská Sobota; Revúčka, o. Revúca) určeným na zber plodov česaním, porov. výrok z Revúčky: *Uš som visipala dva naberáki malín do vedra*; alebo do drevenej nádoby s plechovým dnom označovanej v juhozápadogemerských a časti stredogemerských nárečí ako *kanta* (Kokava nad Rimavicou, Muránska Dlhá Lúka). Východnejšie v okolí Rožňavy sa táto nádoba nazýva *kana* (Rozložná) alebo *kaniška* (Gemerská Poloma), z nej sa potom tieto lesné plody tiež vysypajú do *roški*⁷ (Gemerská Poloma), čiže vedra. Pôvod lexémy *roška* sa obyčajne vysvetľuje ako prevzatie z maďarčiny (porov. Gerstner a kol., heslo *rocška*; Gregor, 2023, s. 725 – 726). V nasledujúcom výroku z Jelšavy (o. Revúca) sa *vedro* použilo v zmysle jednotky miery: *Vedro malín dakodi ženi predávali aj po osem korún*. Zaváraniny sa uskladňovali do sklenených nádob pomenovaných v súvislosti s ich účelom v okolí Revúcej ako *zaváreški*, z okolia Rožňavy máme doložené *fľaški* (Rozložná), *fleški* (Gemerská Poloma) a z Kokavy nad Rimavicou (o. Rimavská Sobota) *poháre*. Týmto slovom sa okrem nádoby vyjadril v nasledujúcom výroku aj jej obsah: *Dva poháre úhorvak som kúpila f sklepe* (Ratkovská Lehota, o. Revúca). Na uloženie zásob lekváru neslúži len *ckľáni pohár* (Kokava nad Rimavicou) alebo *skaleník*, teda kameninový hrniec, ktorého názov vznikol deriváciou zo substantíva *skala* (Gemerská Poloma), ale aj hlinený hrniec *badok* (Rozložná) či hlinený alebo kameninový hrniec s dvomi ušami – *rahaňica* (Muránska Dlhá Lúka).

V domácnosti sa vyskytuje aj mnoho malých nádob či zásobníkov, ktorých praktické využitie ocenia gazdiné najmä počas prípravy jedál, pretože prisady, predovšetkým ochucovadlá, tak majú priamo pod rukou a zaberajú podstatne menej miesta. Nádobka na soľ – najčastejšie drevená, v novšom období dostupná i sklená či porcelánová, prevažne podlhovastej hranatej alebo oválnej formy – sa nazýva *slanka* (Rozložná, o. Rožňava), *slánka*

⁷ Táto lexéma má širší územný rozsah. V zvolenských a novohradských nárečiach, v ktorých – na rozdiel od gemerských nárečí – nedochádza k zmene *č* na *š*, sa vedro označuje lexémou *ročka* (Atlas slovenského jazyka IV, 1984, mapa VI/46; pozri aj Slovník slovenských nárečí III, 2021, s. 269).

(Muránska Dlhá Lúka, o. Rimavská Sobota), *soläniška* (Gemerská Poloma, o. Rožňava), *solniška* (Muránska Dlhá Lúka), *solňiška* (Revúca) či *sol'ňiška* (Kokava nad Rimavicou). Cukor by sme v Rozložnej (o. Rožňava) našli v *cukerniške*, v okolí Revúcej v *cukerňiške* či *cukorňiške* (Muránska Dlhá Lúka) a severne od Rimavskej Soboty v *cukrouňiške* (Kokava nad Rimavicou). Korenie sa drží v malej nádobke nazývanej *koreniška* (Rozložná, o. Rožňava), *koreňiška* (Kokava nad Rimavicou), *peperňiška* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca), *peprňiška* (Revúca) či *pieperník* (Gemerská Poloma, o. Rožňava) a ani pri hľadaní mletej papriky by sme nemuseli dlho dumať, ak by nám v Rozložnej (o. Rožňava) povedali, že je uložená v *paprikaniške*, v Muránskej Dlhej Lúke (o. Revúca) v *paprikouňiške* a v Kokave nad Rimavicou (o. Rimavská Sobota) v *paprikouňiške*. A čo sa drží v papierovom vrecku, ktoré v juhozápadnom Gemeri a časti stredného Gemera nazývajú slovom nemeckého pôvodu *škarnicľa* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota)? Nuž, to isté, čo v okolí Revúcej v drevenej *múkouňiške* podlhovastého tvaru alebo juhovýchodnejšie v okolí Rožňavy v plechovej nádobke *múšnici*. Uchováva sa v nich zbežne potrebné množstvo múky. Ponúkame aj univerzálne pomenovanie *buksa*, ktoré je v Revúcej a jej okolí možné vztiahnuť na všetky malé nádobky na uskladňovanie menších zásob prísad. Aj slovo *buksa* má pôvod v nemčine, konkrétne v slove *Buchse*, ktoré označuje zásuvku (Králík, 2019, s. 88).⁸ A kam sa uskladňujú ďalšie zásoby potravín? Odpoveď na túto otázku poskytla informátorka z Rozložnej pri Rožňave: *Na inia zásobi se používa komora, kotrá je pri kuchini*.

Pristavme sa ešte na chvíľu pri nádobách určených na odkladanie zvyškov či odpadu. Zvyšky jedál zmiešané s vodou z umytého riadu – pomyje – boli začiatkom 20. storočia krmivom ošípaných a statku „najmä v bohatších oblastiach“ (Kiliánová a kol., heslo *krmivo*). Na pomyje sa v Gemeri používa vedro s príznačným názvom *svinskuo vedro* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota), keďže slúžia aj ako potrava pre ošípané, i okrúhla drevená nádoba s dvomi držadlami s názvom *šafel'* (Klenovec, o. Rimavská Sobota; Muráň, Muránska Zdychava, o. Revúca; Rozložná, Kobeliarovo, o. Rožňava), ktorého deminutívnu podobu nachádzame vo

⁸ Etymologickým východiskom slova *Buchse* je latinské *pyxis*, *puxis* prevzaté z gréckeho *pyxis* s významom „schránka (z buxusového dreva)“ (Králík, 2019, s. 88).

výroku informátora z Gemerskej Polomy (o. Rožňava): *A pomije nalievali potom do šaflika. Šafel'* je adaptáciou južnonemeckej zdrobneniny *Schaffel* nemeckého slova *Schaff*, ktorého význam je „nádoba na tekutiny“ (Králík, 2019, s. 575) a v nepočetných fonetických variantoch sa používa takmer vo všetkých slovenských nárečiach. Z fonetických variantov vyskytujúcich sa v gemerských nárečiach uvádza J. Orlovský (1982, s. 324) podoby *šafel'* (Klenovec, o. Rimavská Sobota; Muráň, Muránska Zdychava, o. Revúca; Šumiac, o. Brezno), *šäfel* (Kobeliarovo, o. Rožňava) *šefel* (Rozložná, Honce, o. Rožňava) a deminutívum *šaflik* (Ostrany, o. Rimavská Sobota). Mimochodom, za výrobou *šafľov*, ale aj vedier (*rošieky*) či všeobecne *súsekov*, predstavujúcich širokú škálu foriem, ktoré spája truhlovitá podoba a tesárska technika zhotovenia (Kiliánová a kol., online, heslo *súsek*), stáli *bednári* (*bodnári*), čiže remeselníci, ktorí vyrábali z dreva kade, sudy a podobné nádoby. Svedčí o tom nasledujúci výrok z Rimavskej Bane (o. Rimavská Sobota): *Tu šafľe robeli dakodi, aj roške. V Zalužah robeli súske veľkie. Tu bolo veľie bodnári*. Vráťme sa ale k pomyjam, ktoré sa v Revúcej lejú do železného vedra okrúhleho tvaru, v blízkej Muránskej Dlhej Lúke *grantu* a v okolí Rožňavy aj *blächovej roški* (Gemerská Poloma). V našom archíve sme našli aj slovo *popolnica* či *popelniška* (Prihradzany, o. Revúca). Nejde síce o nádobu na uskladňovanie potravín, rozhodne však býva často využívaná ako nádoba na popol: *lopatkó viberemo popel s popelníka* (Revúca), čiže z miesta v kachliach alebo v sporáku, kde z roštu padá popol a uhľiky, a potom *popeu dámo do popeuňici* (Kociha, o. Rimavská Sobota). Môže však ísť aj o malú nádobku, ktorá sa položí napríklad pred fajčiarov *na stval, nag netrúsä popel na zem* (Prihradzany, o. Revúca). Popol sa buď vyhodí, alebo sa ďalej v domácnosti využíva, pretože ide o zvyšky „po spálení látok rastlinného, prípadne aj živočíšneho pôvodu. V poľnohospodárstve sa používal ako minerálne hnojivo“ (Kiliánová a kol., heslo *popol*). Slovo *popolnica* sa však častejšie používa ako označenie väčšej plachty určenej na nosenie trávy, slamy, buriny a podobne – známej aj ako *trávnica* –, preto si napríklad vo Vrbovciah nad Rimavou (dnes časť obce Veľké Teriakovce, o. Rimavská Sobota) *d'eti l'en tu popravele popeuňidz a tu ležale*. V poriadnej domácnosti by ste určite našli aj *smetní košár* – *tod je plitki* (Chyžné, o. Revúca). Pozhŕňané a pozametané smeti sa doň môžu vysypať v celom Gemeri lopatkou na smeti *smetňikom*, *smetníkom* (porov.

Atlas slovenského jazyka IV., 1984, mapa IX/4). No ak by sa v domácnosti nenachádzal, prípadne by nebol dostatočne využívaný, mohlo by to dopadnúť ako v Sirku pri Revúcej, v ktorej *d'e sã obzreš, fšã plno smeči*.

Súčasťou niektorých už spomenutých nádob či nádobiek je aj žliabkovitý, pyskatý výčnelok na okraji, ktorý sa nazýval *pisk* (Muránska Dlhá Lúka, o. Revúca; Rozložná, o. Rožňava) alebo *pišťok* (Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota; Revúca; Gemerská Poloma, o. Rožňava). Ešte dôležitejšiu úlohu pri správnom uskladňovaní potravín zohráva ďalšia súčasť nádob – pokrývka, ktorá býva drevená, hlinená alebo plechová. *Pokriukou* sa nazýva v Kokave nad Rimavicou (o. Rimavská Sobota) i v Rozložnej (o. Rožňava), pod hláskovo pozmeneným názvom *pokriuka* je známa v okolí Revúcej v Muránskej Dlhej Lúke či v Repištiach, ale i v Kobeliarove neďaleko Rožňavy. Z okolia Revúcej sú doložené aj označenia *škridla* či *páyniška*, napr. v týchto dokladoch: *Zakri poliaukku škridló* (Revúca); *Pot páyniško sã mäso lepši uvarí* (Brusník). Drevená pokrývka nádoby sa v okolí Revúcej označuje aj ako *vrchnák* (Muránska Dlhá Lúka), v okolí Rožňavy *vrchnák* (Rozložná). V našom archíve sme našli aj osobitnú skupinu pomenovaní, ktoré sa vzťahujú iba na pokrývku, resp. vrchnák kanvy – kým z juhozápadného Gemera máme doložený *vrchnák* (Kokava nad Rimavicou) a zo stredného a z východného Gemera *vršok* (Rozložná) či *verchenšok* (Gemerská Poloma), v okolí Revúcej sme našli okrem *vrška* (Muránska Dlhá Lúka) aj *dekel* a *deklík* (Revúca), čo je priamym prevzatím z nemeckého *Deckel* s významom „veko, vrchnák, pokrývka“, ktoré je odvodené od slovesa *decken*, čiže pokrývať (porov. Newerkla, 2011, s. 162 – 163).

Nádoby v domácnosti však neslúžia iba ako zásobnice surovín, plodín či hotových jedál. Jedlo aj nápoje je tiež potrebné prenášať. V minulosti sa najčastejšie nosili z domu do práce, na pole za pracujúcimi členmi domácnosti. Ženičky v juhozápadnom Gemeri používali na prenos jedla hrnce – hlinený *biel'áňik* (Kokava nad Rimavicou) či *hrnok* (Klenovec). V Revúcej na tento účel slúžil širší *bogel* alebo užší *žbanok*, severnejšie v Muránskej Dlhej Lúke sa využíval na nosenie aj *nosák* a v Rozložnej pri Rožňave *obedar*. Jedlo sa robotníkom prinášalo aj v hlinenom riade s dvomi nádobami spojenými navrchu uchom – v strednom Gemeri sa mu hovorilo *dvojaški* (Revúca) a z juhozápadného Gemera máme doložené slovo *kantár*

(Kokava nad Rimavicou). Pomenovanie *kantár*⁹ označovalo v okolí Revúcej (Revúčka, Sirk) plátennú kapsičku určenú na nosenie jedla do poľa, čo dokazuje aj výpoveď zo Sirku: *Do kantára mu dali rániški aj loški, abi odniasó ocovi obet*. V Kokave nad Rimavicou sa jedlo nosilo do poľa aj v plátenej *taňistre* či prútenom *kuošiku*, v okolí Revúcej sa tiež používala *taňistorka*, no okrem nej aj *kapsiška* – rovnako ako v okolí Rožňavy –, a v Revúcej sa chlebík nosil v ľanovej *chleberke*. Predovšetkým tekuté pokrmy sa prenášali v plechových nádobách so sklápacím držadlom, ktorým sa hovorilo *kaniška* (Gemerská Poloma, o. Rožňava), *kantiška* (Kokava nad Rimavicou, Muránska Dlhá Lúka, Rozložná), *kanta* (Revúca) či *logétik* (Muránska Dlhá Lúka). Po obede, no aj ako hlavný pokrm istotne dobre padli koláče a iné sladké pochutiny, ktoré sa nenosili iba do poľa, ale boli a stále sú aj neodmysliteľnou súčasťou obradov a slávností, kam sa tieto dobroty prinášajú v košíkoch. „*Košáre su šakovakia*,“ potvrdil aj informátor z Chyžného (o. Revúca). Podľa dokladov z juhozápadného Gemera na prenos šišiek, ktorým sa v tejto oblasti hovorí *pampuški*, slúži *pamuškoví* (*pampuškoví*) *kuošik* a z Kokavy nad Rimavicou máme doložený aj *harouceví* *kuošik*, keďže šišky sa v juhozápadnom Gemeri nazývajú aj *harouce* (Klenovec, Kokava nad Rimavicou, o. Rimavská Sobota), no na základe našich dokladov je tento názov známy aj v strednom Gemeri (napr. v Kocel'ovciach, o. Rožňava). Z Kokavy nad Rimavicou máme dokladovaný aj *chrptoví* *kuošik*, ktorý sa nosí, ako názov nasvedčuje, pripevnený na chrbte. Na svadbu sa koláče nosia v *grošovom kvaši* (Revúca) či *grošovom košéru* (Rozložná, o. Rožňava), ktorý, ako sme už opísali, *je podlhovastí a z rúškó na prostretku* (Chyžné, o. Revúca). Koláče sa nosia aj v košíkoch pomenovaných podľa udalosti, na ktorú sú dobroty určené – na svadbu vo *svadobníku* a na krstiny v *kmotríku*, tak je to napríklad v neďalekej Muránskej Dlhej Lúke (o. Revúca), kde sú tieto lexémy doložené.

Každé lahodné sústo človeku dobre padne zapíť. Niekomu ulahodí pivo z *piváka* (Muránska Dlhá Lúka), inému mlieko prinesené v nádobe s jedným uchom: v Kokave nad Rimavicou v hlinenom *biel'áňiku* alebo sklenom *kaňtove*, v Muránskej Dlhej Lúke v hlinenom *rajtope*, menšom *rajtopíku* či sklenom *kršahu*, v Revúcej v plechovom *žochtári* alebo emailovej

⁹ Vo väčšine slovenských nárečí je *kantár* známy vo význame „časť postroja na hlavu koňa“ (porov. Slovník slovenských nárečí I., 1994, s. 744).

kandle, v Rozložnej (o. Rožňava) v hlinenej *šrepľe* či sklenom *kančove*¹⁰ a v Gemerskej Polome (o. Rožňava) v papierom prikrytom hlinenom *räjtó-píku*, ktorý sa pri preprave môže vložiť do *liški* – tašky, resp. sieťky zo spletej šachoriny. Veľké nádoby s tekutinami, najmä s vodou, sa jednoduchšie a praktickejšie prenášajú pomocou nosidiel, resp. drevenej žrdky, ktorej sa v okolí Rimavskej Soboty i Revúcej hovorí *váha*, porov. výrok z Vyšnej Slanej (o. Rožňava): *Juhasi*¹¹ *nosili vodu v geletoh na vahe*. Z Muránskej Dlhej Lúky máme doložené aj pomenovanie *drúk*, ktorého súčasťou sú *háki* na zavesenie vedier.

Tému zásobníkov a nádob určených na skladovanie potravín, ako aj na prenos jedla a tekutín, sme do značnej miery vyčerpali. Natíska sa tak prirodzene otázka, v akých nádobách či zásobníkoch sa v gemerských domácnostiach uchovávajú tekutiny a nápoje. Odpoveď na ňu si nateraz odložíme na pomyselný *podšišár* – policu na odkladanie riadu a nádob (Muráň, o. Revúca) – a vrátime sa k nej už čoskoro.

LITERATÚRA

BAKOŠ, Samko: Krátky slovník nárečia slovenského gemerského podľa Dr. Samka Bakoša. Zv. 2. Bratislava: Print-Servis 1998. 180 s.

BALLEKOVÁ, Katarína – CHOCHOL, Martin – PUKANEC, Martin: Katalogizácia terminologických dotazníkov. In: *Tradícia v slove, slovo v tradícii* (Inšpiratívny Jozef R. Nižnanský). Zost. L. Dvornická – M. Smatana. Bratislava: Veda 2007, s. 54 – 77.

BALLEKOVÁ, Katarína – SMATANA, Miloslav (eds.): *Zo studnice rodnej reči 3*. Bratislava: VEDA, SAV 2023. 560 s.

ČOMAJOVÁ, Marta: Krátky slovník nárečia slovenského gemersko-malohontského z Klenovca podľa Marty Čomajovej. Zv. 21. Bratislava: Print-Servis 1998. 192 s.

GREGOR, Ferenc: *A szlovák nyelv magyar elemei*. Budapest: Kairosz Kiadó 2023. 953 s.

HABOVŠTIAK, Anton: *Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá: Mapy*. Bratislava: Veda 1984. 464 s. Dostupné aj na <https://digiASJ4.juls.savba.sk>.

HABOVŠTIAK, Anton: *Slová cudzieho pôvodu v slovenských nárečiach*. In: *Studia Academica Slovaca 10: prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. Š. Ondruš. Bratislava: Alfa 1981, s. 115 – 133.

HERICH, Ondrej: *Piesne stredného Gemera*. Rožňava: Roven 1998. 434 s.

Historický slovník slovenského jazyka. 1 – 7. Red. M. Majtán et. al. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

¹⁰ V prípade slov *kančou* i *kaňtou* ide o adaptáciu maďarského označenia pre krčah či džbán – *kancsó*. Z hľadiska etymológie je pôvod slova nejasný, porov. *Új magyar etimológiai szótár*, heslo *kancsó*.

¹¹ *Juhásmi* sa v Gemerí nazývajú pastieri hŕňnych oviec (porov. Rožai, 2018, s. 3; s. 16). Ide o apelatívum prevzaté z maďarského *juhász*.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. 2. vyd. Bratislava: Veda 2019. 704 s.

KROPILÁK, Miroslav a kol.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III. Bratislava: Veda 1978. 532 s.

Kuchynský inventár. Dotazník na výskum nárečovej lexiky. Pripravil J. Nižnanský. Bratislava: dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV 1974. 238 otázok, 33 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 2. vyd. Praha: Academia, nakladatelství ČSAV 1968. 868 s.

NEWERKLA, Stefan Michael: Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang Verlag GmbH 2011. 780 s.

ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Osveta 1982. 424 s.

ORLOVSKÝ, Jozef: Zo slovnej zásoby stredogemerských nárečí. In: Vlastivedné štúdie Gemera. Ed. J. Bolfík. Bratislava: Obzor 1972, s. 57 – 76.

ROŽAI, Gabriel: Kolonizácia východného Gemera na valašskom práve vo svetle súčasnej a historickej toponymie. In: Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy, 2018, roč. 9, č. 1, s. 1 – 17.

ŠIMUNOVÁ, Dagmar: Kaša je mať naša. In: Kultúra slova, 2025a, roč. 59, č. 2, s. 96 – 108.

ŠIMUNOVÁ, Dagmar: Taško je to jesci, čo nesce do hubi ľesci. In: Kultúra slova, 2025b, roč. 59, č. 1, s. 42 – 51.

Slovník slovenských nárečí. 1. A – K. Red. Ivor Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.

Slovník slovenských nárečí. 2. L – P (povzhádzať). Ved. red. Ivor Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1 066 s.

Slovník slovenských nárečí. 3. P (poza) – R. Ved. red. Adriana Ferenčíková. Bratislava: Veda 2021. 816 s.

TÓBIK, Štefan. Gemerské nárečia I. Časť druhá. Gemerská nárečová čítanka. Acta Universitatis Prešoviensis. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2018. 448 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

BÁRCZI, Géza – ORSZÁGH, László a kol.: A magyar nyelv értelmező szótára. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959 – 1962. Dostupné na <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php>.

Digitálny Atlas slovenského jazyka. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2024. Dostupné na <https://digiASJ4.juls.savba.sk>.

GERSTNER, Károly a kol.: Új magyar etimológiai szótár. Dostupné na <https://uesz.nyttud.hu/index.html>.

Lexicon Dialectorum Slovacorum I ad III – korpusová databáza v rámci lexikografického portálu s podporou NoSketch Engine – LexiCorp.

KILIÁNOVÁ, Gabriela a kol.: Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom. Elektronická encyklopédia. Bratislava: SLUK. Dostupné na <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/>.

SAJENKO, Milan: Má názov obce Slavošovce spojenie so súdkom žinčice, alebo so súdkom vína? Dostupné na https://old.majgemesk.sk/gemer/slavos/slavosovce_historia.htm.

ROZLIČNOSTI

Význam športového termínu libero

Z taliančiny prevzatý termín *libero* nie je v súčasnej slovenčine nový a neznámy. Bez výkladu významu ho zaregistrávajú aj Pravidlá slovenského pravopisu (1998) v podobe **libero** -a mn. -ovia m., v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) sa pri tomto termíne uvádza výklad „futbalový obranca voľne zasahujúci do hry po celom ihrisku“. Futbal ako jediný šport, v ktorom „funguje“ voľný hráč, predpokladá pri výklade spomínaného hesla aj Slovník cudzích slov (2008): **libero** -a m. (t) šport. „futbalový obranca voľne operujúci po ihrisku“. Dominanciu futbalu opakuje a zdôrazňuje aj Slovník súčasného slovenského jazyka H – L (2011): **libero** -a pl. N -ovia m. (tal.) šport.: (vo futbale) technicky a takticky dobre vybavený hráč, ktorý má schopnosti rozohrávať a zakladať útoky. Ľ. Králik v Stručnom etymologickom slovníku slovenčiny (2015) v hesle **liberálny** odkazuje na heslo **libero** šport. „futbalový obranca voľne zasahujúci do hry po celom ihrisku (od 20. stor.) * Z tal. *libero*, doslova ‚voľný‘, z lat. *liber* ‚slobodný, voľný‘“.

V súčasnosti je však už situácia iná, vo futbale frekvencia používania tohto termínu ustáva; o *liberoch* sa jednoznačne v tlači píše a v športových reportážach hovorí najmä v súvislosti s volejbalom, napr. *V Zlíne pôsobil ako smečiar, ale v Nitre s ním rátajú na pozíciu libera* (MY Nitrianske noviny, 2017). – *Dvadsaťdeväťročná volejbalistka hrajúca na pozícii libera sa chce v budúcnosti už venovať predovšetkým rodine* (DŠ, 2009). – *Odchovanec košického volejbalu, pôvodne prihrávajúci smečiar, neskôr libero, pôsobil aj v kluboch v Humennom a Prešove* (Sme, 2019). – *Túto sezónu odštartoval ako smečiar, po zranení členka sa však vrátil k liberovi* (Korzár, 2003).

Libero je aj vo volejbale „voľný“ (najmä nevysoký, vzrastom nižší) obranný hráč, ktorý nepodáva (nechodí na serv), nesmie nielen blokovat', ale ani sa pokúšať o blok. Je to hráč tímu nosiaci odlišný dres ako jeho spoluhráči. Môže vymeniť ľubovoľného hráča zadnej zóny v prípade, že sa medzi výmenami uskutočnila minimálne jedna rozohrávka.

Najnovšie sa začína používať aj ženská podoba *liberka*, v množnom čísle *liberky*, napr. *Žilina nastúpila bez liberky Olejníkovej, ktorú na tomto poste zastúpila smečiarka Bombeková* (SME, 2010). – *Najskúsenejšia hráčka slovenských volejbalistiek je liberka Simona Kohútová* (Šport, 2009). – *To, že máme dobrú nahrávačku a solidne blokárky i liberku, vieme už dávnejšie* (Šport, 2007). V SSSJ H – L uvádzaná správne utvorená plurálová podoba *liberovia* sa v praxi používa zriedkavo.

Ivor Ripka
Bratislava

Webový korpus slovenčiny ARANEUM + HPLT + FineWeb2

Úvod

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied (ďalej JÚĽŠ SAV) si už dlhodobo udržiava korpusovú tradíciu v tvorbe textových korpusov a vo výskume v oblasti korpusovej lingvistiky. Tvorbe korpusov sa venuje najmä oddelenie Slovenského národného korpusu (ďalej SNK), no mnohé korpusy (vrátane tohto, ktorý opisujeme) vznikajú aj mimo neho. V sérii článkov si podrobnejšie predstavíme niektoré významnejšie korpusy, ktoré vznikli na pôde JÚĽŠ SAV a ktoré sú dostupné širokej odbornej aj laickej verejnosti. Začneme (v čase písania tohto článku) najväčším webovým korpusom slovenčiny (po odstránení duplícít), čiže aj najväčším korpusom všeobecného jazyka.

Webové korpusy zohrávajú v súčasnej korpusovej lingvistike významnú úlohu – dokonca sa stali de facto štandardom pri trénovaní veľkých jazykových modelov (z čisto pragmatických dôvodov: pre bežné písané jazyky sú webové korpusy pomerne ľahko dostupné alebo vyrobiteľné v dostatočných veľkostiach). Hoci kvalita textu (v zmysle pravopisnej a gramatickej správnosti a štylistickej uhladenosti) v týchto korpusoch často nedosahuje úroveň beletrie alebo staršej žurnalistiky, na druhej strane oveľa lepšie odrážajú „bežný jazyk“ než veľké reprezentatívne („národné“) korpusy založené na beletrii a iných publikovaných textoch.

Opisovaný webový korpus vznikol zjednotením korpusu *Araneum Slovaca VII Maximum* (Benko, 2024), slovenskej časti datasetu *High Performance Language Technologies*, verzia 2.0 *cleaned* (de Gibert et al., 2024) a slovenskej časti datasetu *Hugging Face FineWeb 2* (Penedo et al., 2024). Celý korpus bol následne deduplikovaný na úrovni odsekov, čo efektívne zabezpečilo aj odstránenie duplicít medzi týmito tromi zdrojmi.

Korpus je lematizovaný a morfológicky anotovaný nástrojom *morpho-dita* (Garabík – Mitana, 2023), jeho veľkosť je 10,4 miliardy tokenov, 8,6 miliardy slov, 33,6 milióna dokumentov. Texty v korpuse boli zbierané v rokoch 2012 až 2024 (podotýkame, že to nie sú dátumy vzniku textov; vzhľadom na charakter WWW sa čas vzniku nedá určiť, čo trochu obmedzuje využitie korpusu napr. pri štúdiu neologizmov). Korpus je prístupný prostredníctvom korpusového manažéra NoSketch Engine na adrese <https://www.juls.savba.sk/webskahfcorp.html>.

1. Štruktúra korpusu

Každému tokenu v texte prislúchajú atribúty podľa tabuľky 1. Podľa zaužívaných zvyklostí v iných korpusoch je *word* pôvodný tvar slova, tak ako sa vyskytuje v texte (vrátane zachovania veľkosti písmen), a *lc* je slovo, v ktorom sú všetky písmená konvertované z veľkých na malé. Morfológická značka je pridelená podľa slovenského morfológického tagsetu¹, používaného takmer univerzálne aj v iných slovenských korpusoch JÚLŠ SAV.

Tabuľka 1 – Atribúty tokenov

atribút		priklad
word	slovo (pôvodná veľkosť písmen)	Jazykovedným, Bratislave, jazykovedné
lemma	základný tvar slova	jazykovedný, Bratislava
tag	morfológická značka	SSmsl
lc	slovo (malé písmená)	jazykovedným, bratislave, jazykovedné

Korpus je členený do dokumentov, každý dokument zodpovedá jednému HTML dokumentu – webovej stránke. Dokumenty sú ďalej delené na

¹ <https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/databazy/morfologicka-databaza/>

odseky <p> a vety <s> podobne ako v ostatných korpusoch JÚLŠ SAV². V tabuľke 2 uvádzame všetky štruktúry korpusu.

Z nich *doc.collection* je označenie súboru, z ktorého dokument pochádza. V prípade korpusu *Araneum Slovacum VII Maximum* je to reťazec *aranea*; v prípade datasetov HPLT a FineWeb2 korpusu má tvar *hplt:X* alebo *fineweb:X*, kde X je označenie súboru dokumentov podľa daného datasetu. *Doc.collection* tak nadobúda tieto hodnoty:

- *aranea*
- *hplt:X*
 - Pre dáta pochádzajúce z Internet Archive³ je X jedno z *wide5*, *wide6*, *wide10*, *wide11*, *wide12*, *wide15*, *wide16*, *wide17*, *survey3*, *archivebot* a označuje príslušnú zbierku z databázy Internet Archive.
 - Pre dáta pochádzajúce z Common Craw⁴ je X jedno z *cc13*, *cc14*, *cc15*, *cc16*, *cc17*, *cc18*, *cc19*, *cc20*, *cc21*, *cc22*, *cc23*. Dvojčíslia označujú dvojčíslenie roku, v ktorom boli dokumenty získané z WWW.
- *fineweb:X*
 - X má tvar CC-MAIN-yyyy-mm, kde yyyy je rok a mm mesiac získania dokumentu z WWW.

Hodnota *doc.url* odkazuje na URL stránky (v čase stiahnutia; nie nevyhnutne v súčasnosti ešte fungujúce). Z tejto hodnoty sú potom odvodené *doc.urldomain*, *doc.website* a *doc.tld*.

Vzťah medzi nimi si najlepšie ozrejníme na príklade. Napríklad stránka slovníkového portálu JÚLŠ bude mať *doc.url*="https://slovník.juls.savba.sk/", *doc.urldomain*="savba.sk", *doc.website*="slovník.juls.savba.sk", *doc.tld*="sk".

Tabuľka 2 – Štruktúry korpusu

<i>doc</i>	dokument (webová stránka)
<i>doc.id</i>	jedinečný identifikátor dokumentu
<i>doc.collection</i>	zdroj (<i>aranea</i> , <i>fineweb</i> alebo <i>hplt</i>)

² <https://www.juls.savba.sk/tools.html#Korpusy>

³ <https://archive.org>

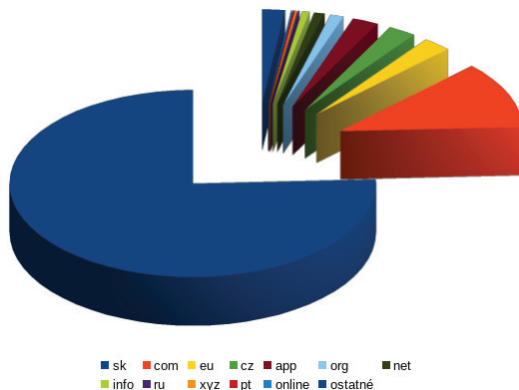
⁴ <https://commoncrawl.org>

doc.url	URL stránky
doc.urldomain	domény dvoch najvyšších úrovní
doc.website	názov servera (hostname)
doc.tld	doména najvyššej úrovne URL dokumentu
doc.date	dátum dokumentu
doc.year	rok dokumentu (automaticky získaný z dátumu)
doc.tokcount	počet tokenov v dokumente
p	odsek
s	veta
g	na tomto mieste sa medzi tokenmi nenachádza medzera

Uvedieme si pre zaujímavosť 12 najčastejších domén najvyššej úrovne podľa počtu dokumentov (webstránok).

Tabuľka 2 & Obrázok 1 – Najčastejšie domény 1. úrovne v korpuse podľa počtu dokumentov

<i>TLD</i>	<i>počet dokumentov</i>
sk	25496061
com	3888888
eu	857778
cz	837006
app	786449
org	399450
net	314445
info	223595
ru	59468
xyz	46153
pt	43027
online	33939
<i>ostatné</i>	680488

2. Iné dostupné veľké webové korpusy slovenčiny

Na stránkach JÚLŠ SAV sa môžeme stretnúť aj s ďalšími všeobecnými webovými korpusmi:

Korpusy ARANEA⁵ sú spoločným projektom JÚLŠ SAV a UNESCO Katedry plurilingválnej a multikultúrnej komunikácie Univerzity Komenského v Bratislave (Benko, 2024). Ide o rodinu webových korpusov, aktuálne v 27 jazykoch, niekedy aj s teritoriálnymi variantmi. Najväčší slovenský korpus *Araneum Slovacum VII Maximum* má veľkosť 5,3 miliardy tokenov; z neho sú vytvorené menšie podkorpusy *Araneum Slovacum VII Minus* veľkosti 125 miliónov tokenov a *Araneum Slovacum VII Maius* veľkosti 1,25 miliardy tokenov.

Korpus *web-7.0*⁶ oddelenia SNK je založený na dátach beta verzie korpusu *Araneum Slovacum VII Maximum* (24.02) z projektu Aranea. Segmentácia viet a tokenizácia sú prebraté z pôvodného korpusu *Araneum Slovacum*, ale lematizácia a morfológická anotácia je totožná s korpusom *prim-10.0*⁷.

Webový korpus slovenčiny HPLT⁸ bol spracovaný z datasetu projektu High Performance Language Technologies, verzie 2.0 cleaned (a je teda podmnožinou korpusu opísaného v tomto článku). Korpus je lematizovaný a morfológicky anotovaný, je dodatočne deduplikovaný na úrovni dokumentov, veľkosť korpusu je 5,2 miliardy tokenov, 4,3 miliardy slov, 21 miliónov dokumentov. Deduplikovaný (na úrovni odsekov) podkorpus je navyše anotovaný syntakticky. Veľkosť podkorpusu je 2,7 miliardy tokenov, 2,2 miliardy slov. Anotácie uzlov (syntaktické relácie) sú označené podľa koncepcie Universal Dependencies (de Marneffe et al. 2021).

Zhrnutie

Vytvorenie tohto korpusu poskytne verejnosti nový, významný zdroj lingvistických dát slovenského jazyka. V súčasnosti ide o najväčší dostupný (hoci aktuálne len prostredníctvom webového rozhrania) webový korpus slovenského jazyka. Je to zároveň zrejme jeden z posledných korpusov, pri ktorých si môžeme byť istí, že prevažná väčšina textov v ňom bola vytvore-

⁵ <http://aranea.juls.savba.sk>

⁶ <https://korpus.sk/webovy-korpus/>

⁷ <https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/korpusy-snk/predchadzajuce-verzie-snk/>

⁸ <https://www.juls.savba.sk/hpltskcorp.html>

ná ľuďmi. V budúcnosti očakávame, že čoraz viac webového obsahu bude generovaného prostredníctvom veľkých jazykových modelov alebo ako strojový preklad z iných jazykov.

Korpus je prístupný na adrese <https://www.juls.savba.sk/webskahfcorp.html> prostredníctvom korpusového manažéra NoSketch Engine.

Radovan Garabík
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

BENKO, Vladimír: The Aranea Corpora Family: Ten+ Years of Processing Web-Crawled Data. In: Lecture Notes in Computer Science : Text, Speech, and Dialogue. Proceedings, Part 1. - Heidelberg : Springer, 2024, zv. 15048, s. 55 – 70.

DE GIBERT, Ona – NAIL, Graeme – AREFYEV, Nikolay – BAÑÓN, Marta – VAN DER LINDE, Jelmer – JI, Shaoxiong – ZARAGOZA-BERNABEU, Jaume – AULAMO, Mikko – RAMÍREZ-SÁNCHEZ, Gema – KUTUZOV, Andrey – PYYYSALO, Sampo – OEPEN, Stephan – TIEDEMANN, Jörg: A New Massive Multilingual Dataset for High-Performance Language Technologies. In Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation (LREC-COLING 2024), Torino, Italia. ELRA and ICCL. s. 1 116 – 1 128.

GARABÍK, Radovan – MITANA, Denis. Analysing Accuracy of Slovak Language Lemmatization and MSD Tagging. In: Slovenská reč, 2023, roč. 88, č. 2, s. 129 – 140.

DE MARNEFFE, Marie-Catherine – MANNING, Christopher – NIVRE, Joakim – ZEMAN, Daniel: Universal Dependencies. Computational Linguistics, 2021, roč. 47. č. 2, s. 255 – 308.

PENEDO, Guilherme – KYDLÍČEK, Hynek – SABOLČEC, Vinko – MESSMER, Bettina – FOROUTAN, Negar – JAGGI, Martin – VON WERRA, Leandro – WOLF, Thomas: FineWeb2: A sparkling update with 1000s of languages, december 2024. Dostupné z URL: <https://huggingface.co/datasets/HuggingFaceFW/fineweb-2>.

SPRÁVY A POSUDKY

Výnimočné a komplexné syntetické dielo o skladbe slovenského jazyka

[KAČALA, Ján: Skladba slovenského jazyka. Martin: Matica slovenská 2025. 875 s. ISBN 9788081283512.]

Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine vydalo pozoruhodnú knihu, ktorej autorom je doma i v zahraničí známy slovenský jazykovedec, vysokoškolský profesor Ján Kačala. Jeho najnovšia, rozsahom i obsahom priam monumentálna kniha s názvom *Skladba slovenského jazyka* to jednoznačne potvrdzuje. Uvedená kniha má výraznú percepčno-kognitívnu, rovnako aj teoreticko-metodologickú a aplikačno-didaktickú hodnotu, preto (zaslúžene) vyvoláva priaznivé ohlasy vo vedeckovýskumnom prostredí a zaiste (usudzujúc tak podľa doterajších oficiálnych i neoficiálnych správ) aj v širších – vzdelávacích súvislostiach. A dodávam – doposiaľ rozsahom i obsahom takáto kniha o skladbe slovenského jazyka nevyšla.

Monografia Jána Kačalu má osem kapitol s príslušnými podkapitolami, pričom všetky výklady jednotlivých syntaktických javov možno pokladať za ťažiskové. Autor podrobnými výkladmi funkčne zapĺňa paradigmaticko-syntagmatické priestory slovenskej skladby, vďaka čomu je kniha komplexným a syntetickým zdrojom poznania (poznávania) a pochopenia syntaktických zákonitostí skladby slovenských vetných konštrukcií od najmenších po hypersyntaktické či nadvetno-textové. Rovnako treba zdôrazniť autorov spôsob výkladov jednotlivých syntakticko-gramatických javov či štruktúr; dominuje v ňom (pre Jána Kačalu príznačná) podrobnosť a presvedčivosť jednotlivých výkladov smerujúcich k možnosti ich funkčného uplatňovania v teoretickej (vedeckovýskumnej) a didaktickej praxi.

Celostnejší pohľad na obsah vedeckej monografie Jána Kačalu ukazuje, že systémovo je orientovaná na komplexné vymedzenie slovenskej skladby slovenského jazyka so zacielením na jej parciálne zložky, počnúc podrobnými

výkladmi jej obsahovo-formálneho obsadenia: po všeobecnejšie koncipovanom prehľade skladobnej problematiky autor analyzuje základné obsahové dimenzie syntaktického systému vrátane čiastkových syntaktických disciplín od základnej – centrálnej po minimálnu jednotku, pokračuje výkladmi syntagmy a jej druhov, uvádza prostriedky na realizáciu syntaktických vzťahov v polovetných, vetných a súvetných konštrukciách; vymedzuje sémantické jadro (jadrá) vety a rovnako aj sémantické vzťahy medzi jednotkami vrátane syntaktických pravidiel ako prejavov syntaktických princípov. V týchto súvislostiach sú nepochybne dôležité autorove výklady o vetných typoch s jednočlenným a dvojčlenným gramatickým a sémantickým jadrom a rovnako aj úvahy o univerzálnosti syntaktickej náuky (s. 27 – 56).

O systémovej prepojenosti zložiek jazyka svedčia Kačalove precízne výklady o vzťahu syntaxe s hláskoslovím, morfológiou a lexikológiou (s. 59 – 71). Z povahy skladby a jej zástoja v systéme a štruktúrach jazyka prirodzene vychodí, že značnú pozornosť autor monografie venuje vetnočlenskej syntaxi ako teoreticko-metodologickému základu výkladu povahy a podstaty vetnej stavby slovenčiny viazaného na otázky závislostného, syntagmatického a slovnodruhového princípu. Na to nadväzuje širšie a dôsledne koncipovaná analýza vetných členov z hľadiska ich formálnej výstavby a ich sústavy; tak vytvára nateraz najpodrobnejší kognitívny obraz syntaktickej – vetnočlenskej paradigmy slovenskej vety a jej mnohostranných konštrukčných variantov. Nemenej podrobné sú autorove výklady o polopredikatívnej skladbe a jej zástoji v slovenskom skladobnom systéme jazyka.

V komplexe výkladov Kačalovej syntaktickej teórie sa funkčne a názorne prezentuje aj jedna zo stĺpových dominánt knihy – sú to kapitoly o vetnej syntaxi, o vzťahu vety a výpovede, o gramatickej, sémantickej a obsahovej štruktúre vety, gramaticko-sémantickej previazanosti a vetnej perspektíve s dôrazom na funkčný zástoj slovesa a jeho intenčnej potencie (tu pripomína záslužné práce J. Ružičku). Podobne možno konštatovať o javoch súvisiacich s rozsiahlo koncipovanou kapitolou o súvetnej syntaxi počnúc vetou a súvetím, ich systémovo-štruktúrnym členením na jednoduché a zložené a o podrobnej analýze systémov a štruktúr podrad'ovacích a prirad'ovacích súvetí (s. 547 – 625).

Z mnohých doterajších vedeckých prác Jána Kačalu zacielených na skladbu slovenského jazyka bolo i je zreteľné, že má historicky zásadnú

zásluhu v spracovaní teórie sémantickej syntaxe. Svedčí o tom aj táto kniha, resp. kapitola o nej (s. 631 – 671), ktorá sa zaoberá najmä na sémantickú štruktúru slova ako východisko sémanticko-syntaktickej štruktúry vety vo vzťahu k jej obsahovo-výpovednému obsadeniu; na ňu funkčne nadväzujú výklady o synonymických vzťahoch medzi prvkami gramatickej štruktúry vety, teda medzi vetnými členmi. S tým, prirodzene, súvisia aj otázky slovosledu v syntagme a vo vete. Autor tu zdôrazňuje princíp aktuálneho vetného členenia na pozadí významového a formálno-gramatického členenia.

Z komplexu Kačalovej synteticko-syntaktickej teórie prínosne vyznievajú výklady o vzťahu a prepojení vetných členov s viacslovnými pomenovaniami, lexikalizovanými spojeniami či frazeologickými jednotkami a napokon aj konštatácie o nesyntagmatických útvaroch v syntaxi vety. K tomu je užitočné a vecné uviesť aj Kačalovu zásluhu o nadvetnej syntaxi sledujúcej vzťah medzi vetou a textom, členenie textových jednotiek, výstavbu textu a jeho súčasti vrátane konektorov ako jednotiek jeho viazanosti. A nemožno obísť to, že autor mnohé miesta jednotlivých výkladov javov názorne podporuje textovými príkladmi vyňatými zo sféry umeleckých textov konkrétnych autorov, rovnako aj vecných pripravených textov či nepripravených (voľných) výpovedí.

Ján Kačala sústredil obsahové obsadenie knihy do priestoru diachrónneho (od prvých, nazvime ich – odrazových prác orientovaných na slovenskú syntax) a synchronného, resp. diachrónno-synchronného uchopenia toho, čo doposiaľ so skladbou nášho jazyka súviselo a súvisí. Funkčne využíva doterajšie známe syntaktické práce či poznatky vrátane (najmä) vlastných a dodajme – početných prác a rovnako aj starších autorov, ktorí sa výraznejšie zaslúžili o vedecké poznanie slovenskej syntaxe a syntagmatiky (zo starších najmä E. Pauliny, J. Ružička, zo súčasných M. Ivanová).

Čo sa v tejto obdivuhodnej Kačalovej knihe prezentuje ako jeho osobný a osobnostný vedecký vklad, ktorý je výsledkom autorovho viacročného a systémovo-systematického bádania?

Na prvom mieste je to prehĺbenie sémantického pohľadu na celú skladbu a osobitne na systémový vzťah sémantiky slova a sémantiky vety, konkrétne predovšetkým na to, ako autor odvodzuje hodnotové úrovne sémantiky vety od hodnotovej úrovne sémantiky slova, resp. od jeho sémantickej štruktúry, teda ako sa hodnotové aspekty slova uplatňujú na rozličných úrovniach

sémantiky vety; všetky výklady sú podporené syntakticky rozmanitými ukážkami z jednotlivých textov ako doplňujúcim výkladovým inventárom, teda ukážkami konkrétnych syntaktických jednotiek od syntagiem po vetné, súvetné a nadvetné. Toto dovedna možno označiť ako Kačalov originálny prínos do teórie o sémantike vety. Teória Jána Kačalu tak akcentuje podmienenosť slovosledu syntagmy a vety istými „predvetnými“ predispozíciami či danosťami slov a slovných spojení. A k tomu treba v súlade s autorom zdôrazniť, že špeciálnu funkciu v sémantike a gramatike vety predstavuje najmä sémantika slovesa daná intenciou slovesného deja vo všeobecnosti a najmä so zreteľom na sémantiku predikátu. Z toho vychodí, že stavba vety a jej intenčnej štruktúry (vychodiacej z intenčnej hodnoty slovesa v predikáte) vytvára jednotný sémanticko-gramatický obraz vety. Aj preto či práve preto je Kačalov súbor pojmov a termínov spájaných s teóriou intencie slovesného deja a intenčnej hodnoty slova originálnym prínosom do priestoru doterajších teórií o intencii slovesa.

Na záver konštatujem: najnovšia vedecká monografia profesora Jána Kačalu predstavuje syntetickú, teoreticko-metodologicky na vysokej úrovni spracovanú novodobú teóriu (a prax) skladby slovenského jazyka, predstavuje komplexne uchopenú paradigmu všetkých relevantných údajov systémovo viazaných na skladobné zákonitosti nášho jazyka v jeho písomnej a ústnej realizácii. Práca má logickú explanačnú nadväznosť a súvzťažnosť, rovnako aj presvedčivosť spojenú s (už uvedeným) dokladovým materiálom vybraným z priestorov rozličných textových žánrov. Kniha je najnovším, inovatívne synteticko-komplexne uchopeným vedeckým obrazom i odrazom skladby nášho jazyka, ktorý vecne poskytuje ďalšie možnosti na jej vedeckovýskumné spracúvanie a, to zdôrazňujeme, na funkčné didaktické uplatnenie v školskej praxi vrátane spresnenia a terminologicko-pojmového vymedzenia aparátu týkajúceho sa učiva o skladbe v učebniciach slovenskej gramatiky v základných a stredných školách.

František Ruščák
Prešov

Niektoré tajomstvá slovenčiny odhalené

[ŽIGO, Pavol: V slovenčine je to tak. Tajomstvá a pravdy o našom jazyku. Bratislava: UK Veda 2025. 120 s. ISBN 978-80-974941-1-7.]

Je vo všeobecnosti známe, že každý civilizovaný jazyk má okrem svojej pomerne hustej a prepracovanej siete pravidiel, výnimiek či sfér využívania aj svoje rôznorodé formy mystifikácie, tajomstiev alebo povier, ktoré sa neraz prenášajú z generácie na generáciu ako legendy, čím sa, mnoho ráz zautomatizovane, stávajú živou súčasťou spoločenského povedomia. Často sa tiež autoritatívne opakujú v učebniciach vo forme nemenných školských poučiek alebo dokonca prenikajú aj do bežných rozhovorov, čím časom nadobúdajú punc neotrasiteľnej pravdy, hoci v skutočnosti ide neraz len o polopravdy alebo romantizujúce predstavy. Viaceré z týchto poloprávd však nikdy neboli neutrálne – v rôznych historických obdobiach sa stávali aj prirodzeným nástrojom politických či národnoemancipačných zápasov, v ktorých rozdúchavali nacionálne tóny alebo mobilizovali kolektívne emócie. Neraz dochádzalo aj k ich priamemu zneužitiu, pretože sa jazykovými tajomstvami, mýtmi či legendami niektoré jazyky povyšovali na myslený piedestál na úkor iných, a to na znak výlučnosti alebo akéhosi dôkazu o národnej výnimočnosti nositeľov konkrétneho jazyka. V takýchto prípadoch tak jazyk prestával byť len komunikačným či dorozumievacím prostriedkom a menil sa aj na nástroj, prostredníctvom ktorého sa formovali identity, posilňovali kolektívne predstavy či upevňovali mocenské štruktúry. Samozrejme, ani slovenčina v tomto ohľade nie je výnimkou. Veď aj v súčasnosti sú nám známe tézy, že v minulosti bol náš jazyk oveľa jednoduchší, pretože naši predkovia uplatňovali zásadu *píš, ako počuješ*; že zavedenie ypsilonu do nášho jazyka bolo čisto umelé a neopodstatnené; že slovenčina je najťažší, resp. najľubozvučnejší jazyk na svete; alebo že A. Bernolák a L. Štúr si za základ svojich spisovných jazykových podôb zobrali slovenské nárečia. Sú to síce pomerne atraktívne tvrdenia, ktoré sú však v skutočnosti neúplnými interpretáciami, na ktoré je nutné nazerať z viacerých pohľadov, a to nielen z čisto lingvistických, ale i tých nelingvistických. Rozhodne je preto nanajvýš prínosné, ak sa v edičnej praxi objavia i také publikácie, ktoré sa uvedenej tematike cielene venujú a dokážu ju s potrebnou mierou erudície nielen reflektovať, ale aj argumentačne vysvetliť a konfrontovať s reálnym stavom,

čím nepochybne zohrávajú aj významnú úlohu pri kultivovaní verejnej diskusie o jazyku. Jednou z takýchto publikácií je aj kniha Pavla Žiga s názvom *V slovenčine je to tak: Tajomstvá a pravdy o našom jazyku*, ktorá predstavuje podnetný pohľad na tieto rôznorodé tradované predstavy o slovenčine.

Publikácia, ktorá vyšla v roku 2025 vo vydavateľstve UK Veda a v ktorej autor na 120 stranách čitateľovi približuje široké spektrum problémov spojených so slovenčinou, má výrazne polytematický charakter. Autor sa v nej venuje najzásadnejším oblastiam slovenského pravopisu, analyzuje vybrané lexikálne zvláštnosti, skúma vybrané onomastické javy, resp. vznik, vývin a funkciu niektorých vlastných mien, a v neposlednom rade otvára aj otázky o jazyku zo sociolingvistickej perspektívy. Ponúka tak celistvý obraz o slovenčine v jej rôznorodých dimenziách, čo súvisí azda aj s hlavným zámerom publikácie, a to priblížiť jazyk nielen ako systém pravidiel, ale najmä ako historický, kultúrny a praktický fenomén, ktorý je prirodzene formovaný svojimi používateľmi, teda nositeľmi. Túto intenciu môže výstižne podčiarkovať aj autorovo tvrdenie v úvode publikácie, že jazyk netreba vnímať, vyučovať ho a ani ho používať ako konštrukt pravidiel, poučiek, výnimiek či zákazov, ale ako objekt, ktorý sa formoval spontánne a často i neuvedomovane v jazykovej praxi (s. 6). Je tak zrejmé, že stanoveným cieľom sa autor nesnaží priblížiť danú problematiku iba odbornej lingvistickej komunite, ale aj širšiemu okruhu verejnosti prejavujúcej záujem o materinský jazyk, ktorá však nemusí disponovať hlbšími znalosťami o jeho vývine či o lingvistickej terminológii. V nadväznosti na to teda pozitívne hodnotíme i zvolený autorský štýl písania, ktorý je popularizačný, zrozumiteľný a čitateľsky veľmi pútavý, no zároveň zachovávajúci si stále patričnú mieru odbornosti. Jednotlivé tézy sú autorom navyše ilustrované aj viacerými príkladmi, čím sa i zložitejšie javy podarilo priblížiť vcelku jasným spôsobom. K čitateľskej príťažlivosti nepochybne prispieva aj obsahová štruktúra knihy. Tvorí ju úvod a 15 samostatne pomenovaných kapitol, pričom každá z nich sa sústreďuje na konkrétny jazykový jav alebo problém zo spomenutých tematických okruhov. Tento princíp zostavenia kapitol je nutné hodnotiť pozitívne, pretože umožňuje čitateľovi pristupovať k textu nielen ako k celku, ale aj selektívne, podľa vlastného záujmu a bez nutnosti oboznamovania sa s predchádzajúcimi tvrdeniami. Zaujímavým obsahovým riešením je posledná, 15. kapitola, ktorá je namiesto záveru, no základné črty klasických záverov ne-

nesie. Ide skôr o záverečné posolstvo než o sumarizáciu a tematickú nadväznosť na ostatné kapitoly. V nasledujúcich častiach príspevku sa v krátkosti pristavíme pri jednotlivých kapitolách a zhodnotíme ich obsahovú stránku a autorov prístup.

V rámci prvej kapitoly nazvanej *Píš, ako počuješ! Pravda, či mýtus?* sa do tematického poľa dostáva už skôr načrtnutá téza, že v minulosti bolo používanie jazyka výrazne jednoduchšie vďaka zásade *píš, ako počuješ*. Oceňujeme, že autor hneď v úvode kapitoly (s. 9) upozorňuje, že táto predstava je viac mýtom než realitou, a postupne odhaľuje, v čom spočíva jej príznačné interpretačné zovšeobecnenie, aj vďaka ktorému je podnes tento výrok často citovaný v popularizačných diskurzoch o slovenčine a jej dejinách. Ako autor spomína, zásada sa spája nielen s bernolákovskou kodifikáciou, ale aj so štúrovským spisovným jazykom. Je pravdou, že obaja kodifikátori ju do istej miery uplatnili, no nemožno ju chápať ako absolútne pravidlo rozšírené v celom vtedajšom jazykovom systéme. Autor správne pripomína, že idea tejto zásady vychádzala predovšetkým z konkrétneho javu, a to z rovnakého fonetického znenia grafém *i*, *y*. Na rozdiel napr. od ruštiny, v ktorej sa aj v súčasnosti dôsledne realizuje rozdielna výslovnosť *i*, *y*, v slovenčine takáto odlišnosť absentuje. Preto bolo v minulosti praktické a logické obmedziť písomné rozlišovanie týchto dvoch grafém, čo sa v bernolákovčine aj štúrovčine naozaj stalo – existoval teda len jediný zápis *i*, *y* v podobe joty. V tomto ohľade teda môžeme tvrdiť, že spomenutá zásada mala v dejinách nášho jazyka reálne uplatnenie. Zásadným problémom, na ktorý autor v ďalších častiach kapitoly správne poukazuje, je, že neskoršie interpretácie umelo rozšírili platnosť tejto zásady na celý vtedajší jazykový systém oboch kodifikovaných jazykov, čo však nezodpovedalo skutočnosti, pretože už napr. v štúrovčine sa pri spodobovaní uplatňoval morfológický princíp pred fonetickým (spomenieme autorom uvádzané príklady ako *dubček* – nie *dupček*, *sladkí* – nie *slatki* a pod.; s. 10). Rovnako aj tvary niektorých predložiek ako *zpoza* namiesto dnešného *spoza* (s. 12) môžu svedčiť o tom, že jazyková prax oboch kodifikovaných jazykov nebola založená výlučne len na fonetickom kritériu sledujúcom toto pravidlo, ale že kombinovala viaceré pravidlá, resp. z pohľadu dnešnej jazykovej terminológie – princípy.

V druhej kapitole s názvom *Potrebuje ypsilon?* autor otvára jednu z neustále prítomných a zároveň i pomerne kontroverzných otázok sloven-

ského pravopisu – či slovenčina skutočne potrebuje ypsilon. Táto diskusia, oscilujúca na strete pragmatického a kultúrno-historického prístupu, ako sám poznamenáva, prirodzene rezonuje v spoločnosti už desaťročia a tradične rozdeľuje názorové spektrum na dva zásadné tábory: na zástancov jeho zachovania a tých, ktorí by ho radi zo systému slovenskej abecedy odstránili (s. 15 – 16). Oceňujeme však, že autor sa neprikláňa jednoznačne ani k jednému z týchto táborov, ale zachováva skôr neutrálny postoj. Je vhodné, že namiesto jasného presviedčania čitateľa poskytuje skôr prehľad oboch argumentačných línií a vysvetľuje ich v historickom a spoločenskom kontexte. V tomto prípade je zaujímavý najmä autorov historický exkurz do oblasti výskytu a zavedenia ypsilonu. Pripomína, že ypsilon sa nenachádzal v kodifikačných príručkách A. Bernoláka ani L. Štúra (s. 16), a zároveň poukazuje na fakt, že aj v súčasnosti sa niektoré južnoslovanské jazyky bez neho zaobídu.¹ Z toho by mohlo logicky vyplývať, že by sa aj slovenčina mohla technicky zaobiť bez ypsilonu, a prípadný argument, že bez neho by sa pomerne ťažko dalo orientovať napr. v oblasti homoným, autor považuje správne za nenáležitý, pretože jednotlivé významy slov sa totiž dajú pomerne jednoznačne a jednoducho odlíšiť na základe príslušného komunikačného kontextu (s. 17). Následne autor v kapitole detailne vysvetľuje, ako sa ypsilon dostal do slovenského pravopisu. Obligatórne spomína osobnosť Martina Hattala a jeho reformu pravopisu z roku 1852, no korektne dodáva, že zavedenie ypsilonu nebolo len jeho individuálnym počínom, ale že M. Hattala bol skôr len iniciátorom, ktorému ostatní členovia vtedajšieho národného hnutia delegovali úlohu spísať výsledné dohodnuté jazykové zmeny (s. 17 – 19). Je zaujímavosťou, že podľa autora dôvody na zavedenie ypsilonu mali presah aj do politicko-ideologickej roviny, čím sa rozsah tejto témy dostáva aj do vtedajšieho širšieho historicko-kultúrneho kontextu (tamže). Zároveň tiež upozorňuje, že debata o ypsilone sa neskončila jeho zavedením v druhej polovici 19. storočia, ale objavovala sa aj v ďalších obdobiach – najmä v 30. a 50. rokoch 20. storočia, keď zazneli viaceré reformné návrhy. V tomto kontexte je nutné spomenúť najmä osobnosť Ľudovíta Nováka, ktorý presadzoval nielen odstránenie ypsilonu, ale dokonca i grafém *ä*, *ó*, pretože sa u nich podľa neho stierala osobitá výslovnosť, čím používateľom

¹ Ide napr. o chorvátsky alebo slovinský jazyk (porov. napr. pravopis osadných názvov *Ribnica*, *Ilirska Bistrica*, *Slovenska Bistrica* v Slovinsku alebo *Sveti Petar*, *Plaški*, *Stari Grad* v Chorvátsku).

len nadbytočne komplikovali jazyk (s. 20). Záver tejto kapitoly naostatok ponúka triezvu reflexiu súčasného stavu zo strany autora. Konštatuje, že posledný reálny moment na uskutočnenie takej radikálnej reformy, akou by bolo odstránenie ypsilonu zo slovenskej abecednej sústavy, bol prelom rokov 1992/1993, teda čas, v ktorom sa pripravoval vznik samostatnej Českej a Slovenskej republiky. Dnes by teda takýto zásah nebol prakticky možný, a to predovšetkým z dôvodu enormných logistických, administratívnych a ekonomických nákladov.

V tretej kapitole s názvom *Ak ypsilon, tak aj vybrané slová. Odkiaľ sa vzali, prečo ich máme a trápime (sa) nimi* autor istým spôsobom nadväzuje na predchádzajúce výklady o ypsilone, pričom sa však sústreďí na oblasť vybraných slov, ktorá aj v súčasnosti, v rámci výchovno-vzdelávacieho procesu, vyvoláva istú dávku otázok, pochybností či odporu. Hneď v úvode správne diagnostikuje tento aktuálny problém, že vybrané slová sú stále jednou z najťažších oblastí vyučovania slovenského pravopisu, pretože ich osvojovanie je neraz redukované iba na rutinné pamätanie si daných zoznamov, no už bez hlbšieho pochopenia toho, prečo vlastne vybrané slová v jazyku existujú. V súvislosti s touto problematikou je dôležité povšimnúť si pomerne zaujímavý spoločenský fenomén, ktorým sú časté pripomienky rodičov alebo laikov na tieto zoznamy. Tým, že sa tieto zoznamy neustálym spôsobom na hodinách slovenského jazyka obmieňajú alebo dopĺňajú, sa v širšej laickej verejnosti dodnes vyskytujú akési podozrenia, že si v skutočnosti vybrané slová učitelia vymýšľajú sami. To však, samozrejme, nie je pravda a výskyt vybraných slov v slovenčine nie je výsledkom ľubovôle pedagógov, ale dôsledkom istých historických nuáns a prirodzeného jazykového vývinu slovenčiny. Práve na tieto historické súvislosti autor v jadre kapitoly citlivo poukazuje. Vysvetľuje, že celá problematika vybraných slov stojí na našich obojakých spoluhláskach, po ktorých sa môže písať *i* aj *y*. Táto zdanlivá „nepravidelnosť“ obojakých spoluhlások však nie je náhodná. Jej korene siahajú istým spôsobom až do obdobia praslovanskej jazykovej jednoty, v ktorej existovali okrem mäkkostných párov $d - d'$, $t - t'$, $n - \tilde{n}$, $l - l'$ aj iné, napr. $b - b'$, $p - p'$, $s - s'$ a pod. (s. 23). Po rozpade tejto jazykovej jednoty a začiatku formovania samostatných slovanských jazykov sa však niektoré tieto prvky zo spoločného praslovanského základu vytratil, pričom v slovenčine zostali zachované už len spomenuté $d - d'$, $t - t'$,

n – ň, l – ľ. Autor však správne pripomína, že isté stopy týchto zaniknutých foriem možno dodnes pozorovať v niektorých slovenských nárečiach, predovšetkým vo východoslovenských (napr. je typická opozícia *s – s', z – z'*; s. 24). Tento historicko-dialektologický pohľad tak predstavuje neoceniteľnú pridanú hodnotu kapitoly, pretože umožňuje pomerne jednoducho pochopiť súčasný pravopis ako výsledok siahodlhého vývinu. V ďalšej časti kapitoly sa autor venuje aj pravopisu prevzatých slov, kde sa voľba *i/y* často riadi etymológiou daného slova. V jej závere sa zasa krátko pristavuje aj pri špecifickom prípade spoluhlásky *f*, ktorá v pôvodnom fonologickom systéme absentovala a do nášho jazyka sa dostala až prostredníctvom kontaktov s inými jazykmi. Aj v tomto prípade platí, že sa po spoluhláske *f* píše niekedy *i*, niekedy *y*, čo je rovnako podmienené etymologickým princípom súčasného slovenského pravopisu.

Vo štvrtej kapitole *Ako to bolo s Bernolákovou a so Štúrovou kodifikáciou. Nárečie, či kultúrny jazyk?* autor dôsledne vyvracia zaužívaný mýtus, že A. Bernolák a L. Štúr si pri kodifikácii spisovného jazyka vybrali nárečia istej oblasti. Takéto tvrdenie, hoci dodnes zaužívané napr. v školskej praxi či v zjednodušených výkladoch, je podľa P. Žiga nesprávne, a to najmä preto, že v období konca 18. a polovice 19. storočia, teda v časoch oboch kodifikácií, totiž ešte nemožno hovoriť o nárečiach v dnešnom významovom alebo terminologickom ukotvení. Svoje argumenty, podložené dlhoročnými poznatkami z oblasti historickej lingvistiky a dialektológie, autor rozvíja v dvoch zásadných rovinách: vysvetľuje, prečo nárečie nemôže byť nikdy spisovným jazykom, a zároveň sa zamýšľa, prečo tvrdenia o „nárečovom podklade“ vôbec pretrvávajú. Podľa neho spisovný jazyk nikdy nemôže vyrásť priamo z nárečia, keďže tie sa tradične využívali len v súkromnej komunikácii a nemali nadnárečovú povahu, ktorá je nevyhnutná pre verejný styk či diferencovanie žánrov a štýlov v spisovnom jazyku (s. 28 – 29). Vždy teda ide skôr o jazykový základ konkrétnej oblasti – taký, ktorý je zrozumiteľný a prijateľný pre všetkých obyvateľov na danom území, pretože v rámci jednej nárečovej oblasti môže existovať, pochopiteľne, aj viacero iných mikrodialektov (tamže). Práve preto ani A. Bernolák, ani L. Štúr nevyšli priamo z nárečia, ale skôr z akéhosi predspisovného útvaru. Pri bernolákovčine to tak bol jazyk z okolia trnavských vzdelancov, pri štúrovčine zasa jazyk z oblasti Liptova. Aj z tohto dôvodu sa v literatúre v otázke predspisov-

ného obdobia dejín nášho jazyka často rozlišuje kultúrna západoslovenčina, kultúrna stredoslovenčina a kultúrna východoslovenčina (s. 30; porov. napr. aj Krajčovič – Žigo, 2011). P. Žigo preto konštatuje, že používanie pojmu *nárečie* v súvislosti s kodifikačnými tendenciami A. Bernoláka a Ľ. Štúra je tak výrazne nepresné a že ho možno označiť až za jazykový hoax – teda zjednodušenie, ktoré sa udomácnilo, no v skutočnosti nezodpovedá reálnemu vývinu spisovnej slovenčiny.

Podstatou piatej kapitoly s názvom *Slová prst a krst sa nelíšia len spo-luhláskou na začiatku. Čo-to aj o ich skloňovaní* je podrobnejšia analýza problematiky variantných prípon *-u*, *-a* pri skloňovaní neživotných maskulín v genitíve. Autor hneď v úvode poukazuje na to, že kým prípona *-a* je v jazykovej praxi dominantná a nezvykneme s ňou mať problémy, prípona *-u* ako variantná, sekundárna, už spôsobuje isté ťažkosti, najmä v kontexte abstraktných, látkových alebo hromadných podstatných mien, ako aj pri tzv. deverbatívach (s. 33). Autor ďalej zdôrazňuje, že výskyt prípony *-u* nie je náhodný, ale je opäť výsledkom historického vývinu slovenčiny (s. 34). Zánik alebo splynutie niektorých skloňovacích vzorov či existencia čiastkového genitívu v minulosti viedla k tomu, že sa dnes v slovenčine stretávame práve s viacerými dvojtvarmi (uvádzame niektoré autorom uvedené príklady: *banánu* – *banána*, *županu* – *župana*, *tulipánu* – *tulipána* a pod.; s. 39). Kapitulu uzatvárajú praktické odporúčania na orientáciu pri príponách *-u*, *-a*. Autor navrhuje, ako by sa niekedy až bezmocnosť pri určení správnej koncovky mohla v jazykovej praxi vyriešiť: napr. náhradou zaužívaného vzoru *dub* vzorom *med*; s. 40 – 41). Zároveň však realisticky priznáva, že takáto zmena je málo pravdepodobná, pretože jazyková prax je už zvyknutá na tradičný vzor *dub*.

V šiestej kapitole *Ak je dobrý – zlý, kde sa vzali tvary lepší – horší?* P. Žigo analyzuje supletivizmus, teda jav, pri ktorom sa jednotlivé stupne toho istého prídavného mena tvoria pravidelnou morfológickou cestou, ale kombináciou rôznych koreňov. Ťažiskom výkladu sú práve nepravidelné stupňovania prídavných mien, ktoré nemožno chápať ako náhodné, ale sú opäť výsledkom logického historického vývinu nášho jazyka. Autor ich pôvod správne vysvetľuje cez proces významového splývania synonymických tvarov. V minulosti totiž v jazyku vedľa seba existovalo viacero prídavných mien s podobným významom. Postupom času sa však niektoré z nich ustá-

lili ako základný tvar, kým iné sa len „presunuli“ do komparatívu alebo do superlatívu (s. 42). Cenným prínosom kapitoly je jej lexikálny exkurz, na ktorom proces splývania významových synonym ilustuje. Spomenieme napr. lexému *lepý* vo význame *krásny*, ktorá sa však v dnešnej slovenčine už nezachovala ako samostatná lexéma, no jej koreň prežíva nielen ako druhý stupeň pri stupňovaní adjektíva *dobrý* (→ *lep-ší*), ale i v zložení typu *veľ-kolepý* (s. 42 – 43).

Siedma kapitola *Nie je Praha ako Praha. Čo je skryté v miestnych názvoch?* predstavuje obsahovo i rozsahovo najširšiu časť publikácie a tematicky posúva výklad z roviny pravopisu a spisovného jazyka do oblasti onomastiky a vlastných mien, konkrétnejšie do sféry miestnych názvov. Prirodzene, autor sa v nej neobmedzuje iba na ich jazykový opis, ale sleduje aj ich etymologické a motivačné súvislosti s dôrazom, že miestne názvy sú stále dôležitým prameňom nielen pre lingvistiku, ale i pre poznávanie dejín osídlenia, kultúrnych väzieb či prírodných reálií. V úvode kapitoly upozorňuje na trhové dni (*pondelok, streda, štvrtok, sobota*), ktoré sa stali základom pre vznik mnohých názvov miest a obcí (napr. *Dolná Streda, Dunajská Streda, Plavecký Štvrtok* či maď. názov pre Trnavu *Nagyszombat*, slk. **Veľká Sobota* a pod.),² čím demonštruje jasné prepojenie jazykového a spoločensko-hospodárskeho vývinu vybraných lokalít. Hneď nato sa obracia k signifikantnému príkladu názvu *Praha* – nielen ako hlavného mesta Českej republiky, ale aj malej novohradskej obce pri Lučenci. V nadväznosti na práce R. Krajčoviča či autorskej dvojice I. Lutterer – R. Šrámek ukazuje, že hoci dnes tieto názvy znejú rovnako, ich vývinové pozadie je značne odlišné (s. 47 – 49). Oceňujeme, že pri výklade názvu slovenskej Prahy autor využíva i poznatky syntetickej metódy (viac o nej Krajčovič, 2011, s. 85 – 88), keď pri snahe podporiť svoj motivačný výklad analyzuje aj názvy okolitých obcí motivované rovnakým činiteľom – pôdou a prírodnými danosťami (s. 49). Mimoriadne podnetná je tiež časť kapitoly, v ktorej sa postupne venuje názvom *Smilno, Dobroč* a *Kokava*. Na príklade názvu *Smilno* vhodne zdôrazňuje potrebu odlišovať medzi ľudovou a vedeckou (pravou) etymológiou: kým v ľudovej predstave sa názov spája so slovesom *smilniť* („oddávať sa smilstvu“), v skutočnosti vychádza názov z podoby

² Viac o tejto problematike pozri napr. Krajčovič, 2005; Krško, 2011.

smilo/smielo vo význame „dar, veno“, teda pôvodne nešlo o miesto, na ktorom by sa vykonávali nemravné činnosti, ale o miesto, ktoré bolo niekomu darované (s. 52). Zaujímavý je tu aj autorov fonologický rozbor, v ktorom vysvetľuje, ako sa pôvodné *-ie-* zmenilo na *-i-* pod vplyvom východoslovenských nárečí (s. 54). Pri názve *Dobroč* zasa ukazuje, že samotný pôvod názvu nemožno hľadať v predstave „niečoho dobrého, prívetivého“, ale skôr v starom koreni **dobr-/*debr-* vo význame „dolina, priehlbina“ (s. 56), pričom uvádza i paralely s inými názvami, napr. maďarského mesta *Debrecín* či slovenského vrchu *Dobroč*.³ Pri analýze názvu *Kokava* je zasa zaujímavý najmä metodologický a extralingvistický rámec. Autor v tejto časti najprv pripomína – veľmi jednoducho povedané – základnú onomastickú poučku, že ak sa názov končí na sufix *-ava*, je spravidla slovanského pôvodu a má isté spojitosti s významom „voda“. V tomto prípade je však rozhodujúca interpretácia koreňa *kok-*, ktorý znamená „hrboľ, vyvýšenina, kamenitý terén“. Názov teda pôvodne označoval nejaký „hrboľatý, neúrodný priestor“ a nie vodný priestor. Samotný záver kapitoly je venovaný hydronymám *Rimava* a *Rimavica* (s. 64 – 65; porov. aj Varsik, 1990, s. 95 – 97). P. Žigo obe spája so slovanským základom *rim-* vo význame „hluk, hukot“, čo výborne ilustruje aj porovnaním s inými „zvuknými“ vodnými názvami ako *Revúca* či *Orava*. Naostatok síce pripúšťa aj alternatívny neslovanský pôvod z latinského *rimor* vo význame „rozrývať, prehľadávať“, no sám sa napokon prikláňa ku slovanskému výkladu, ktorý azda prirodzenejšie zapadá do kontextu domácej hydronymie. Celkovo tak kapitola prináša mimoriadne cenný pohľad na to, ako sa v miestnych názvoch alebo v hydronymách spája jazyková motivácia s historickými, topografickými či kultúrnymi súvislosťami. Jej prínos spočíva najmä v odhalení toho, že pri výklade proprií je potrebné pracovať nielen s jazykovými, ale aj s extralingvistickými kritériami.

V ôsmej kapitole *Od hrivny k hrive. Alebo naopak?* sa P. Žigo sústredil na podstatné meno *hrivna*, ktorého významy i vývin ukazuje ako dokonalý príklad dynamiky lexiky v čase. Najprv však sumarizuje jeho rôznorodé podoby – od historického označenia platidla až po známy význam ukrajinskej meny (s. 67). Následne však krok za krokom vysvetľuje pôvod a staršie významy tohto slova, ktoré v minulosti v slovanských jazykoch označovalo predovšet-

³ O výskyte apelatíva *deber, debra* a jeho variantoch v slovenskej toponymii pozri napr. Majtán, 1996, s. 34 – 35.

kým náhrdelník, resp. ozdobu na krku (s. 68). A práve tu sa ukazuje jasné spojenie so slovom *hriva* – oblasťou na krku, ktorá bola miestom, kde sa ozdoba pôvodne nosila. Zaujímavé však je, že práve tento pôvodný význam korelujúci s ozdobou sa postupne pretavil do označenia platidla, keďže náhrdelník mal tiež istú hodnotu a mohol tak slúžiť ako istá forma bohatstva či ekvivalentu peňazí. V dôsledku toho sa tak pôvodný význam stratil a v moderných jazykoch pretrváva už len význam spätý s ekonomickými reáliami (s. 73). Pomerne cenný je i záverečný presah kapitoly, kde autor uvádza niekoľko ďalších slov, ktoré kedysi niesli odlišný význam než dnes. Tým len podčiarkuje, že vývin lexikálneho významu nemusí byť vždy lineárny, ale často vedie buď k čiastočnej, alebo úplnej zmene významovej základne. Táto konštatácia tak robí z kapitoly podnetný príspevok k problematike sémantických posunov v slovenčine aj v širšom slovanskom kontexte.⁴

V deviatej kapitole *Čo je „naše“: škatuľa, či krabica?* sa autor púšťa do veľmi prístupnej a zároveň aj podnetnej analýzy dvoch bežných slov, pričom na ich príklade ukazuje nielen mechanizmy kodifikácie, ale i istý paradox jazykového vývinu. Ako pripomína, do spisovnej slovenčiny sa síce kodifikovalo slovo *škatuľa*, no v skutočnosti ide len o prevzatý výraz, ktorého etymón siaha až do latinčiny (s. 77; porov. aj Králik, 2015, s. 581). Oproti tomu pôvodne slovanský domácky výraz *krabica* kodifikovaný nebol (s. 76 – 77). Tento fakt teda možno považovať za dobrý dôkaz toho, že kodifikačné tendencie sa nie vždy riadia striktne jazykovými dôvodmi, ale že do hry vstupujú aj širšie okolnosti. Silným miestom kapitoly je práve aj autorova reflexia niektorých kodifikačných kritérií, ktoré v dejinách nášho jazyka nie vždy jednotne platili. Ako spomína, do kodifikačného procesu často zasahovali tak mocenské alebo politické faktory, ako aj isté jazykové rivality (s. 78). Preto nie je náhodné, že kapitola, prirodzene, vo svojej ďalšej časti otvára aj otázku česko-slovenských jazykových vzťahov, najmä tých v 20. storočí. P. Žigo v tejto časti odkazuje napr. na prvé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931, ktoré boli vytvorené pod silnou ideou čechoslovakizmu, ako aj na ich aktualizácie z roku 1939, 1940 a 1953, ktoré majú skôr dopĺňajúci charakter, ale vhodne ilustrujú, ako sa medzijazykové kontakty a prestíž niektorých lexikálnych foriem premietali aj do oficiálnej

⁴ O sémantických posunoch niektorých lexém napr. z oblasti náboženskej lexiky pozri najnovšie Rausová, 2025.

kodifikácie (s. 78 – 79). Za veľmi hodnotné v kapitole tiež považujeme to, že autor svoj výklad obohacuje i na prvý pohľad nenápadnými úvahami, ktorými skryto nabáda čitateľa zamyslieť sa nad otázkami jazykovej praxe a jazykovej kultúry (s. 81 – 82).

V desiatej kapitole s názvom *Čo majú spoločné slová rok, výrok, úrok, nárok, prorok, otrok?* P. Žigo veľmi zaujímavo odkazuje na problematiku spomenutú už v ôsmej kapitole, kde sa v jej závere spomínali v kontexte sémantického posunu substantíva *hrivna*, resp. zastretia jej pôvodného významu, aj ďalšie lexémy, pri ktorých možno pozorovať tento jazykový jav. Jednou z nich bola aj lexéma *rok*. Práve jej pôvodný, dnes už zaniknutý motivujúci význam „rieť, hovoriť“, sa stáva kľúčovým „menovateľom“ celej tejto kapitoly, pretože je zrejmé, že sa skryto vyskytuje vo všetkých slovách, ktoré sa nachádzajú v jej názve. Cez optiku výskytu koreňa *-rok-* tak autor veľmi zaujímavo rozvíja myšlienku, že hoci dnes vnímame slová *nárok*, *výrok* alebo *úrok* ako významovo odlišné, ich jadro a pôvodná sémantika spočívajú práve v tomto rovnakom koreňovom základe, ktorý je spojený s rečovým aktom, resp. rečovou výpoveďou. Evidentné to je i na lexéme *otrok*, na ktorej v tomto ohľade porovnáva slovenské a slovinské jazykové prostredie: kým v slovenčine slovo *otrok* poznáme vo význame „rab, sluha, bezprávný človek“, v slovinčine znamená zasa „dieťa“. Aj keď ide na prvý pohľad o samostatné, ba dokonca nezlučiteľné významy, majú predsa len spoločné východisko. Obe podoby vychádzajú z predstavy „odrieknutia“ zo spoločenského života – otrok v minulosti pre absenciu práv a dieťa v období, keď ešte nevedelo rozprávať, a tak bolo vylúčené z verejného života, pretože na ňom nemalo ako participovať (s. 85). Kapitola, v ktorej sa autor v závere venuje aj samotnému slovesu *rieť*, jeho derivátom, slovotvorným postupom slovenčiny a ich systematickému fungovaniu a aj apelatívu *rok* v dnešnom novom význame „365 dní“, tak na jednom koreňovom základe precízne demonštruje, ako sa lexikálne významy nielen v slovenčine, ale aj v ostatných slovanských jazykoch postupne rozvetvovali a menili, no zároveň zostávali navzájom prepojitelné cez pôvodnejšiu sémantiku.

V jedenástej kapitole *Slovenčina – rodový, či bezrodový jazyk?* P. Žigo otvára aktuálnu a spoločensky rezonujúcu tému inklúzie v jazyku.⁵ Na

⁵ Viac o problematike pozri napr. Orgoňová – Bohunická – Kazharnovich, 2023.

úvod konštatuje, že slovenčina sa ako slovanský jazyk historicky vyvinula ako jazyk so systémom troch gramatických rodov – mužského, ženského a stredného, pričom posledný z nich je nutné chápať najmä ako konvenčný a umelý konštrukt. Pripomína tiež, že podobný systém má väčšina indoeurópskych jazykov, no existujú aj jazyky, ktoré kategóriu gramatického rodu vôbec nemajú, čo, prirodzene, poskytuje priestor na širšie komparačné výskumy. Osobitne cenné je to, že sa autor v ďalších častiach kapitoly dotýka aj témy prechýľovania ženských priezvisk (s. 92 – 93).⁶ Neprikláňa sa však k žiadnej z diskutujúcich strán, ale vecne opisuje súčasný stav z jazykového aj kultúrno-legislatívneho rámca. Takýto prístup možno vnímať ako prínosný, pretože namiesto direktívneho postoja vedie čitateľa skôr k zamysleniu a k hľadaniu argumentov založených na faktoch. V závere kapitoly (s. 94) autor konštatuje, že otázka rodu v slovenčine nie je len predmetom odborných debát, ale niekedy aj istých ideologických (politických) zneužití. Poukazuje pritom na existenciu generického maskulína, ktoré bolo a je v jazyku stále prítomné, no niektorí ho vnímajú tak, že „zatieňuje“ ženský element a udržiava tak nerovnosť – akoby ženy neboli v jazyku plnohodnotne prítomné.⁷ Tak či onak, kapitola je profilovaná ako vecný a vyvážený príspevok k diskusii o rodovej inklúzii v jazyku, ktorý nepodsúva čitateľovi jednoznačné riešenie, ale skôr poukazuje na šírku tohto problému a na fakt, že jazykové inovácie by mali mať svoje prirodzené miesto v tradícii a v praxi a nemali by byť len umelými a prvoplánovými pokusmi.

V dvanástej kapitole s čitateľsky provokatívnym názvom *Je slovenčina ťažký jazyk?* P. Žigo otvára jednu z najčastejšie opakovaných predstáv, že slovenčina patrí k najťažším jazykom sveta. Tento rozšírený mýtus (porov. aj Kačala, 1994) autor však hneď v úvode kapitoly relativizuje, pretože odpoveď naň podľa neho závisí najmä od perspektívy toho, kto ju podáva. Konštatuje, že vnímanie obťažnosti jazyka sa výrazne diferencuje, pretože inak ju vníma rodený používateľ, inak žiak/študent v školskom prostredí a inak cudzinec, ktorý sa ho učí ako cudzí jazyk (s. 95). Za podnetné v ka-

⁶ K téme prechýľovania ženských priezvisk pozri Molnár Satinská – Valentová, 2016.

⁷ Preto sa objavujú viaceré návrhy nahrádzať generické maskulínium buď zdvojenými formami (napr. *študenti* a *študentky*; *pán* a *pani* a pod.), alebo neutrálnymi pomenovaniami (napr. *kolegovstvo*, *študentsstvo*, *doktorandstvo* a i.). Kritici tohto prístupu však tvrdia, že jazyk sa takto násilne pretvára a že generické maskulínium je historicky stabilný a dobre zrozumiteľný prostriedok.

pítole možno označiť aj to, že autor nevstupuje do tejto témy jednostranne, ale kombinuje viaceré pohľady, a to lingvistický, didaktický aj sociálny. Upozorňuje napr. aj na tzv. bezznalostnú gramatickú predispozíciu (viac o nej pozri napr. Dolník, 2017), teda prirodzenú schopnosť človeka osvojovať si jazyk bez vedomého rozboru jeho štruktúr. Zároveň zdôrazňuje, že otázka náročnosti osvojovania si slovenčiny je podmienená viacerými faktormi: spôsobom jeho vyučovania v školách, jazykovým prostredím, v ktorom sa používateľ pohybuje, mierou jazykového talentu, štruktúrou materinského jazyka cudzojazyčného študenta a pod. (s. 96). Zaujímavým momentom sú konkrétne príklady javov, ktoré robia cudzincom pri osvojovaní si slovenčiny najväčšie ťažkosti – spomenieme napr. systém pádov, zložitú flexiu alebo pravidlá slovosledu (s. 97 – 99). Autor ich spracúva zrozumiteľne a s ohľadom na praktickú skúsenosť, čím približuje teóriu reálnym problémom pri učení jazyka. V jej závere dokonca zdôrazňuje, že pri osvojovaní slovenčiny je účinnejší komunikatívny prístup než mechanické memorovanie pravidiel. V kapitole tak ukazuje, že otázka náročnosti jazyka je predovšetkým dynamický fenomén, ktorý závisí najmä od individuálneho kontextu. Práve týmto otvoreným, neskresleným a vecným prístupom autor zbavuje problematiku zbytočnej senzácie a vracia ju do roviny odbornej diskusie.

V trinástej kapitole *Slovenčina ohrozená, či neohrozená?* sa P. Žigo venuje otázke vitality slovenčiny a obavám z jej možného ohrozenia.⁸ Reaguje tiež na časté tvrdenia o zániku jazyka pod vplyvom anglicizmov, ktoré dnes prenikajú do rozličných sfér komunikácie. Autor však ukazuje, že prenikanie cudzích prvkov do nášho jazykového systému nie je novým javom, ale ide o prirodzený dôsledok globalizácie a jazykových kontaktov, pričom rozhodujúcu úlohu majú podľa neho samotní používatelia. Cenným prínosom kapitoly je predovšetkým jej historická perspektíva: P. Žigo pripomína, že slovenčina bola aj v minulosti v intenzívnom kontakte s cudzími jazykmi (napr. s češtinou, maďarčinou, latinčinou alebo nemčinou), a predsa vždy

⁸ Aj pod týmto vplyvom možno v otázke jazyka, preberania cudzích výrazov a v ich nožnej kodifikácii sledovať dva proti sebe navzájom vyhranené tábory: tzv. normativistický (rigorózný) prúd, zameraný na ochranu slovenčiny, a tolerantný (sociolingvistický, liberálnejší, uvoľnenejší), ktorý zdôrazňuje orientáciu na jazykovú prax a zároveň vychádza z presvedčenia, že jazyk sa dokáže prirodzene postarať sám o seba, a preto si nevyžaduje mimoriadne prísne zásahy či regulácie.

obstála. Navyše si z týchto jazykov osvojila aj nové lexémy, ktoré sú dodnes súčasťou nášho lexikálneho fondu. To ilustruje na množstve príkladov nielen z apelatív, ale aj z oblasti proprií, čím jasne ukazuje, ako hlboko a zároveň rôznorodo sa procesy medzijazykových kontaktov dostali do nášho jazyka (s. 105 – 109). P. Žigo navyše pripomína, že slovenčina v minulosti nielen prijímala, ale aj odovzdávala niektoré výrazy iným jazykom – za zmienku stojí napr. slovanský/slovenský substrát v maďarčine. Dôležitým momentom je aj konštatovanie, že jazyk nikdy neexistuje v izolácii (s výnimkou niektorých domorodých jazykov), a preto je vzájomné ovplyvňovanie nevyhnutné. Záver kapitoly možno klasifikovať ako varovanie a skryté posolstvo zároveň, pretože autor v ňom zdôrazňuje, že skutočným rizikom pre jazyk nie je vonkajší tlak, ale nevhodné (nekultúrne) jazykové správanie jeho používateľov. Čitateľ je tak vedený k uvedomeniu si vlastnej zodpovednosti za jazyk, ktorý používa.

V štrnástej kapitole *Quo vadis, lingua nostra? Kam speješ, jazyk náš?* sa autor obracia k úvahám o budúcnosti slovenčiny a jej postavení v dnešnej spoločnosti. Pomerne kriticky sa zamýšľa nad tým, či je príprava učiteľov slovenčiny nastavená dostatočne kvalitne, aby dokázala adekvátne reagovať aj na viaceré dynamické jazykové zmeny a podporiť jazykové kompetencie mladšej generácie. V tejto súvislosti upozorňuje aj na znepokojivé tendencie, ktoré sa prejavujú v oslabenej schopnosti žiakov kultivovane sa vyjadrovať rečou aj písmom. Ani táto kapitola tak neostáva len pri deskriptívnom pohľade, ale má aj apelový rozmer: aj tu zdôrazňuje, že budúcnosť slovenčiny závisí nielen od prirodzeného jazykového vývinu či kontaktu s inými jazykmi, ale predovšetkým od jej používateľov a od toho, ako bude vyzerat' vzdelávanie v materinskom jazyku.

Možno povedať, že na tento apel prirodzene nadväzuje i záverečná, pätnásta kapitola *Namiesto záveru*, v ktorej P. Žigo formuluje pomerne jednoznačný odkaz, že konečná podoba jazyka a jeho ďalšie smerovanie závisia výlučne od samotných používateľov. Tým uzatvára celú knihu v duchu zodpovednosti a aktívneho vzťahu k materinskému – slovenskému jazyku.

Publikácia Pavla Žiga tak predstavuje odborne fundované, no zároveň čitateľsky prístupné popularizačné dielo, ktoré reflektuje na problematiku slovenského jazyka z viacerých uhlov pohľadu. Autor sa tu neobmedzuje iba na jednu jazykovú oblasť, ale ponúka široký záber tém – od etymológie a dejín

jazyka cez gramatiku, lexiku a onomastiku až po aktuálne sociolingvistické diskusie. Každá kapitola je spracovaná vecne a racionálne, pričom si zachováva zrozumiteľnosť aj pre nezainteresovaného čitateľa, čím sa jasne naplňa spomenutý popularizačný zámer. P. Žigo pri písaní efektívne zúročil svoje dlhoročné poznatky z dialektológie, dejín jazyka a onomastiky, ktoré nepo-
núka iba vo forme vysvetľujúceho komentára, ale systematicky ich zapája do argumentácie a demonštrácie fungovania slovenčiny. Výsledkom je tak text, ktorý má nielen hlboko informatívny rozmer, ale aj apelový charakter. Neobmedzuje sa len na sprostredkovanie faktov, ale tiež podnecuje čitateľa k zamýšľaniu sa nad jazykovou praxou a jej širšími kultúrno-spoločenskými súvislosťami. Kniha *Niektoré tajomstvá slovenčiny odhalené* tak pôsobí ako dobre premyslený „most“ medzi odborným poznaním jazyka a jeho každodennou jazykovou skúsenosťou, vďaka čomu si môže nájsť cestu k širokému spektru čitateľov.

Patrik Jakubek
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

SKRATKY A ZNAČKY

- * rekonštruovaná podoba
- slk. slovenský/slovensky/po slovensky
- maď. maďarský/maďarsky/po maďarsky

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda 2017. 248 s.
- KAČALA, Ján: Slovenčina – vec politická. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 1994. 187 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum 2005. 230 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Prínos syntetickej metódy vo výskume historickej toponymie. In: Jazykovedné štúdie XXIX. Život medzi apelatívami a propriami. Ed. M. Majtán. Bratislava: Veda 2011, s. 85 – 88.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2011. 249 s.
- KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.
- KRŠKO, Jaromír: Názvy dní týždňa v slovenskej toponymii. In: In honorem et memoriam viri doctissimi. Zborník k nedožitým deväťdesiatinám prof. Vincenta Sedláka. Ed. M. Marek. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2021, s. 217 – 232.
- MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s.

MOLNÁR SATINSKÁ, Lucia – VALENTOVÁ, Iveta (eds.): Jazykovedné štúdie XXXIII. Prechýľovanie: áno – nie? Bratislava: Veda 2016. 160 s.

ORGOŇOVÁ, Oľga – Bohunická, Alena – KAZHARNOVICH, Maryna: Sociálna inklúzia a používanie jazyka [Social inclusion and language use]. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2023. 207 s.

RAUSOVÁ, Katarína: Etymologická analýza vybranej lexikálno-sémantickej skupiny v slovenčine (lexika z náboženskej oblasti a jej sémantický vývin). [Dizertačná práca]. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave – Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka a teórie komunikácie 2025. 200 s.

VARSÍK, Branislav: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí. Bratislava: Veda 1990. 184 s.

SPYTOVALI STE SA

Svalovica a svalovka. – V jazykovej poradni sme dostali otázku, či je v poriadku slovo *svalovica*, ktoré sa v slovenčine bežne používa, ale v slovníkoch sa neuvádza.

Lexikograficky sa toto slovo spracovalo len v elektronickom Ortograficko-gramatickom slovníku slovenčiny (2022), no v korpuse¹ sa naň vyskytuje vyše 6 000 dokladov, najčastejšie v beletrii a v publicistike: *Enzymové lieky môžu byť dobrými pomocníkmi aj pri bolestiach svalov – svalovici, ktoré sa objavia v dôsledku ich preťažovania.* (SME, 2016) – *Slnko, pívko, kofolka aj poldecáky borovičky nám pomotali hlavy a zo smiechu sme mali brušnú svalovicu.* (Tatran 2013) – *Mám svalovicu v stehnách, lebo včera večer som si dala asi hodinový beh po pláži.* (Mladé letá 2002) – *Skúsený, dobrý tréner nikdy nedopustí, aby mali zverenci svalovicu.* (Denník Šport, 2007)

Jednoslovným výrazom *svalovica* sa pomenúva svalová horúčka, čo je svalová bolesť ako reakcia nadmerne zaťažených svalov (po telesnej námahe, často po intenzívnom cvičení), sprevádzaná bolesťou a stuhnutosťou. Spojenie *svalová horúčka* sa pri hesle *horúčka* uvádza v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003, ďalej KSSJ) a v Slovníku súčasného slovenského jazyka (H – L, 2011) s výkladom významu „napätie svalov po veľkej námahe“. V Slovensko-nemeckom slovníku medicíny (1997) sa pomenovanie *svalová horúčka* hodnotí ako hovorový výraz. Slovo *svalovica* sa pôvodne používalo najmä v oblasti športu, no dnes sa s ním stretávame aj v súvislosti s namáhavou prácou, nadmerným pohybom alebo s intenzívnym smiechom, ktorý spôsobuje bolesti brucha.

Zo slovotvorného hľadiska je slovo *svalovica* dobre utvorené zo základového slova *sval* príponou *-(ov)ica*. Podobne vznikli aj ďalšie slová, ktoré sa spracovali v KSSJ, napr. *cesnakovica* „cesnaková polievka“, *dažďovica* „dažďová

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0132/24 Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe 2.

¹ Omnia Slovaca IV Maior Beta je interný korpus, ktorý vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim-6.1) a dát z webových korpusov a slúži potrebám pracovníkov JÚEŠ SAV, v. v. i. [cit. 13. 10. 2025]

voda“, *poľadovica* „klzký ľadový povlak na teréne“, názvy destilátov *hruškovica*, *marhuľovica*. V Slovníku súčasného slovenského jazyka (2011) sú tiež slangové slová *chodbovica*, *izbovica* „spoločenské stretnutie vysokoškolských študentov v internáte (ubytovaných obyč. na jednej izbe, chodbe) s cieľom zabaviť sa“ a *krúžkovica* „posedenie, zábava študentov jedného krúžku“.

Popri výraze *svalovica* sa v rovnakom význame používa aj podoba *svalovka* utvorená zo základového slova *sval* príponou *-(ov)ka*. Pomenovanie príznačné pre hovorový štýl je v korpuse v súčasnosti zastúpené približne 1 400 dokladmi z publicistiky, rôznych blogov ap. V niektorých dokladoch je slovo *svalovka* označené úvodzovkami, ktorými používatelia vyjadrujú neistotu pri jeho používaní: *Spočiatku si myslel, že dostal „svalovku“*. (Novohradské noviny, 2005) – *V minulosti sa predpokladala spojitosť medzi svalovkou a kyselinou mliečnou*. (fitserver.sk) – *Ešte týždeň po tomto behu som mal svalovku a po schodoch som chodil bokom*. (blog.ultrabeh.sk)

V KSSJ sme našli ďalšie odvodené pomenovania s rovnakou príponou *-(ov)ka*, napr. hovorové *akciovka* „akciová spoločnosť“, *bytovka* „obytný dom s viacerými bytovými jednotkami“, *cestovka* „cestovná kancelária“, *diplomovka* „diplomová práca“, *hrebeňovka* „hrebeňová túra“, *presilovka* „presilová hra“, *tlačovka* „tlačová konferencia“, ale tiež neutrálne výrazy *bankovka* „papierový peniaz vydávaný bankou“, *hladovka* „neprijímanie potravy“, *sódovka* „sódová voda“, *zjazdovka* „trať určená na zjazd na lyžiach“ ap. V KSSJ sa vyskytuje len jeden pár štylisticky neutrálnych slov s príponami *-(ov)ica* a *-(ov)ka* s rovnakým významom, a to *plechovica* a *plechovka* vo význame „plechová nádoba“.

Pomenovania *svalovica* a *svalovka* sa napriek nerovnomernej frekvencii používajú v tematicky rovnakých typoch textov, v oboch prípadoch ide o hovorové jednoslovné výrazy nahrádzajúce dvojsovné spojenie *svalová horúčka*. Vzhľadom na jasnosť a zreteľnosť lexikálneho významu dvojice slov *svalovica* a *svalovka*, ako aj na ich rozšírenosť v jazykovej praxi, ktorá naznačuje ich zakotvenosť v slovnej zásobe, odporúčame ich spracovať aj v príslušnom zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka ako hovorové slová s významom „svalová horúčka“.

Judita Páleníková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

PRIPOMÍNAME SI

22. september 2025

Životné jubileum lexikografky **Mgr. Bronislavy Chocholovej, PhD.** Od skončenia univerzitného štúdia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v r. 1998 (slovenský jazyk a literatúra) pracuje v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v oddelení súčasnej lexikológie a lexikografie (od r. 2010 ako vedecká pracovníčka). V r. 2001 – 2002 pôsobila ako lektorka slovenského jazyka na univerzite Ajn Shams v Káhire. Od r. 2012 je vedúcou oddelenia súčasnej lexikológie a lexikografie, v r. 2014 sa stala zástupkyňou riaditeľa ústavu. Je členkou autorského kolektívu *Slovníka súčasného slovenského jazyka*, ako autorka a editorka hesiel spolupracovala na prvých štyroch zväzkoch (2006 – 2021), v súčasnosti sa podieľa na príprave piateho zväzku. Pracuje v oblasti lexikológie a výkladovej lexikografie.

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300